

TANULMÁNYOK

DOBÓ ISTVÁN

SZÁNTÓ IMRE

„Haec tibi pro meritis sterili nunc dantur ab arvo,
Solvisti patriae quae, Dobo, rite tuae,
Et tenui quanquam scripto hoc maiora mereris
Dantque alii factis carmina digna piis.
Non tamen est prorsus mea contemnenda voluntas,
Res cupio claras dum memorare tuas.”
(*Chiabai: Encomium arcis Agriae*)

1972-ben emlékeztünk Dobó István egri várkapitány halálának négy-százéves évfordulójára. Török elleni küzdelmeink egyik kiemelkedő hősenek halála egy hűtlenséggel vádolt, kegyvesztett magyar főúrtól szabadította meg a bécsi udvart.

Égertől és az 1552. évi egri győzelemtől nem lehet elszakítani Dobó István nevét és személyét.¹ Eger várának megvédése századokon át fenntartotta a hős legendás hírét a kortársak és az utókor emlékeztetésében.

Alig hangzott el Eger alatt az ágyúk dörgése, már megörökítették versben, prózában az egri vitézek — és Dobó István — dicsőségét. Tinódi Lantos Sebestyén, a század országjáró krónikása, pár hónappal az ostrom után, 1553 tavaszán hosszasan időzött Eger városában és versbe szedte a várvédelem eseményeit (Eger vár viadaljáról való ének; Egri historiájának summája).² Tinódi két énekével az ajkán bejárta az országot. Verses krónikái szerte a hír szárnyára adták az egri vitézek történetét. Ha a régebbi történetírás Dobót örökké lovon ülve mutatja be, amint a vár egy magaslati helyéről kivont karddal, előkelő pózban osztogatja parancsait apródjainak, vagy az intését figyelő tiszteknek, akkor ez a kép hamis. A lantos diák egészen reális képet fest róla. Ez a Dobó igen gyakran gyalog fut, rohan oda, ahol segíteni kell, beáll a várfalon küzdők közé és két kézre fogja a kardját. „Dobó futamék bástyára hertelen”, „Dobó ott jól forgolódék” —

¹ Budapesti Hírlap, 1902. okt. 18. sz. Dobó István.; *Nagy Béni: Eger ostroma 1552-ben. Békefi Emlékkönyv*, Budapest, 1912., 276—277. o.

² Tinódi Sebestyén tanulmányozta a város és a vár helyzetét, az ostrom résztvevőit részletesen kifaggatta az eseményekről. Vö. Régi Magyar Költők Tára III. Tinódi Sebestyén költeményei (1541—1554). Kiadta Szilády Áron. Budapest, 1881. Bevezetés; *Acsády Ignác: Tinódi Sebestyén*. Budapesti Szemle, 1899., 1—24., 181—213. o.; *Mészöly Gedeon: Tinódi Sebestyén*. Nagykőrös, 1906.; *Décsi Lajos: Tinódi Sebestyén*. Budapest, 1912.; *Klaniczay Tibor* (szerk.): *A magyar irodalom története*. I. k. Budapest, 1964., 388—396. o.

és ehhez hasonló, sűrűn ismétlődő kifejezések azt igazolják, hogy Dobó nemcsak parancsnokolt, hanem szakadatlanul harcolt is, megsebesült, életét minden percben kockáztatta. Nem rendítette meg sem az ellenség túlereje, sem pedig Ferdinánd várvavárt segítségének elmaradása.³

Tinódi históriás énekei alapján pár évvel később, Chabai Mátyás, mint a Dobó-család lekötelezettje (alumnusa), 1556-ban állította össze a Dobó-testvérek magasztalására Eger vár viadalát *Encomium arcis Agriae* (Az egri vár dicsérete) című művében.⁴ A költemény úgy mutatja be Dobó Istvánt, mint vitéz, bátor embert, aki derekasan kiveszi a részét az ostromból; hol ennél, hol annál a bástyánál jelenik meg, kezén-lábán megsebesül. Majd istenhez könyörög segítségért, majd vitézeit kéri, hogy tartsanak ki. Inkább egy istenfélő, jámbor vitéz színében jelenik meg előttünk Dobó, mintsem vezér módjára, aki parancsolni tud.⁵

A feudális-burzsóá magyar történetírás azt a célt szolgálta, hogy a feudális uralkodó osztálynak a török elleni harcban vitt „önzetlen” vezető szerepét tudatosítsa és ezzel a háború terheit valóban viselő nép történeti jelentőségét háttérbe szorítsa. Minden eszközt felhasználta arra, hogy Eger 1552. évi viadalának dicsőségét saját maga számára sajátítsa ki. A győzelem minden érdemét a várvédelemben részt vett egy-két birtokos nemesnek, a kapitányoknak tulajdonította. Mellettük a közlegények, a paraszti származású gyalogosok, a parasztok, mesteremberek háttérbe szorultak.⁶ Helyesen látta meg Gorové László Eger városának történetei című munkájában, hogy Istvánffy Miklós „leginkább dicsőíté a két Előjárókat, Dobó Istvánt és Metskei Istvánt...”⁷ A régebbi történetírás Dobó Istvánnal kapcsolatos álláspontját nem csupán az egri várvédelem során végbevitt tetteinek mérlegelése alapján alakította ki, hanem döntő súllyal beleszót ebbe az értékelésbe Dobó vagyonos nemesi származásának, fejedelmi családokkal való rokonságának ténye is. Így érthető, ha az egri győzelem minden eredményét kizárólag Dobó szervező erejének tulajdonították.⁸

³ *Bodola Gyula* szerint (Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. 10. o.) — „Tinódi nem tudta felfogni a történelem nagy Dobóját. Eger megszabadulása csoda volt előtte, megmentette a gondviselő isten; a hősöknek méltó szerep nem jut. Különösen Dobó alakja igen halványan és szegényesen tűnik elénk... Az egész költeményből alig tudunk valamivel többet róla, mint hogy őt választották az ágyúkhöz, buzdítja, bátorítja a vitézeket, kezén-lábán megsebesül, s végül a király az erdélyi vajdasággal jutalmazza meg”.

⁴ *Frankl Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873., 104—105. o.; *Bodola Gyula*: I. m. Kolozsvár, 1908. 69—87. o.

⁵ *Bodola Gyula*: I. m. Kolozsvár, 1908. 20—23. o.

⁶ *Ghymeszt Forgách Ferenc*: Magyar históriája 1540—1572. Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: írók. XVI. k. Pest, 1866., 55—73. o.; *Istvánfi Miklós*: Magyarország története 1490—1606. Fordította Vidovich György. I. k. Debrecen, 1867., 368—394. o.; *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Monumenta Hungarica VI. Magyar Helikon. Budapest, 1962., 263—284. o.

⁷ *Gorové László*: Eger városának történetei. Tudományos Gyűjtemény, 1828. és Eger, 1875., 119—120. c.

⁸ *Balogh János* Egervár története című munkájában (Eger, 1881., 123. o.) a következőket írja Dobóról: „... a dicső hadvezér biztos nyugalommal intézkedő lángeszű, éles áttekin-tése, gyors találatkonysága, fegyelmi szigora, tántoríthatatlan határozott jelleme, rettenthetetlen bátorsága, példás vitézsége és örökös munkássága voltak azon hatalmas kapcsolatok, mik a várórség közszellemét, jó hangulatát, hazá és hite iránti folytonos lelkiségét, áldozatkész-ségét, annyi zaklatás, inség és halálos küzdelem közti kitartási türelmét szilárdították. Dobó volt az egri vár leghatalmasabb támaszlója s a várórség központja, feje, szeme, szíve, lelke”.

Való tény az, hogy Dobó céltudatos szervező. Bámulatos az a gondoskodás, a legapróbb részletekre kiterjedő figyelem, amellyel a várat négy évi szakadatlan erőfeszítéssel, védhető állapotba helyezte, fegyverekkel, hadiszerszámokkal ellátta. Kétségtelen az is, hogy irányítója, lelke a védelemnek, példamutató hős, bátor szívű harcos, akinek nevét Egerőtől és az egri győzelemtől elszakítani nem lehet. De az egri győzelem nemcsak a jó vezetés, hanem a hős közkatonák és népi önkéntesek együttes, közös harcának eredménye.⁹

Dobó István életrajza XVI. századi történetünk nagy adósságai közé tartozik. Pedig a törökverő hős és nagy birtokszerző életműve mind történeti, mind hadtörténeti vonatkozásban nagyon jelentős: alakjának ábrázolásán keresztül a kor egész gazdaság-, politikai és hadtörténetének szinte teljes keresztmetszetét megkaphatjuk. A feudális és polgári történetírás adós maradt az egri hős életrajzának összefüggő megírásával. Dobó életének legrészletesebb és adatokban leggazdagabb feldogozója, Gyárfás István 1879-ben megjelent akadémiai székfoglaló értekezésében ismertette mindmáig legrészletesebben a Dobó-család történetét.¹⁰ Szederkényi Nándor, Heves megye érdemes monográfusa a századfordulón, mielőtt Dobó egri szereplésének részletezéséhez fogott volna, röviden bemutatatta „kora e leghősiesebb s leghírvevesebb, de egyszersmind tragikai episodokban páratlan férfiának” származását és 1548 előtti történetét.¹¹ „Az egri hős szent porainak — írja Botka Tivadarra hivatkozva Gyárfás István — történetíróink nagy és régi adóssággal még mindig tartoznak”.¹² Gyárfás István és Szederkényi Nándor munkái mellett sok adatot tartalmaznak Dobó István életére vonatkozóan az egri ostromot tárgyaló tanulmányok.¹³ Károlyi Arpád érdeme, hogy felderítette a Dobó—Balassa—Homonnai-féle főúri ellenállást. A bécsi állami levéltárban az „összeesküvésre” vonatkozó több érdekes okmányt talált, amelyet kiegészítette a lengyel, török aktákkal, a velencei követek kiadatlan jelentéseivel, és feldolgozta — Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc rövid leírásainak felhasználásával — a Dobó—Balassa-féle nemesi ellenállás történetét.¹⁴ Nagy lépéssel visz közelebb a probléma megoldásához Csipes Antal legújabbban megjelent egyetemi bölcsészdoktori értekezése (Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Eger,

⁹ Szántó Imre: Eger vár védelme 1552-ben. Kiadja: Eger Város Tanácsa, 1971., 81—92., 187—189. o.

¹⁰ Gyárfás István: Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1879. jan. 13-ki ülésében). Budapest, 1879., 3—83. o.

¹¹ Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. II. k. Eger, 1890., 82—84. o.

¹² Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879., 82. o.

¹³ Gorové László: Eger városának története. Eger, 1876.; Balogh János: Egervár története. Eger, 1881.; Gömörly Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.), 1890., 613—653. o.; Türk Frigyes: Eger vára. Eger, 1912.; Nagy Béni: Eger ostroma 1552-ben. Békefi Emlékkönyv, Budapest, 1912., 238—277. o.; Pataki Vidor: Az egri vár élete. Eger, 1934.; Soós Imre—Szántó Imre: Eger vár védelme 1552-ben. Budapest, 1952.; Gerő László: Eger. Budapest, 1954., 2. kiad. 1957.; Szántó Imre: Eger vár védelme 1552-ben. Eger, 1971.; Sugár István: Az egri vár viadala. Budapest, 1971.; Legújabbban: Csipes Antal: Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében. Egyetemi doktori értekezés. Kitzúte: dr. Szántó Imre egyetemi tanár. Kézirat, Gyula, 1971.; Nagy József: Arcképvázlat Dobó Istvánról. Kézirat. TIT. Eger, 1972.; Maksay Ferenc: Eger hőse. Élet és Tudomány, XXVII. évf. IX. sz., 1711—1716. o.

¹⁴ Károlyi Arpád: Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez (1569—1572.). Századok, 1879.; Ua.: Okiratok a Dobó—Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569—1572.). Történelmi Tár (továbbiakban TT.), 1879., 672—714. o.

1972. 183. o.), amely a Dobó-birtokok gazdasági szerkezetét és életét elemezve új szempontokra hívja fel a figyelmet.

Akik az egeri vár legendás hősenek életét csak Gárdonyi Géza Eger csillagok című színes regényéből ismerik, nem nagyon tudnak arról az életútjáról, melyet Dobó az egeri vár sikeres védelme előtt és után haláláig megtett. Éppen ezért nem lesz érdektelen foglalkozni Dobó István származásával és pályájának kezdeteivel, hogy világosabban álljon előttünk egeri szereplése és későbbi sorsa. Még kevésbé él a köztudatban Dobó István és Balassa János összeesküvése. Éppen ezért Dobónak az egeri várvédelemben játszott — jól ismert — szerepe mellett ez alkalommal főként a sikeres 1552-es várvédelem előtti és utáni — kevésbé ismert — életútjával kívánunk foglalkozni.

Dobó István származása és pályakezdése

Dobó István életéről — mielőtt Eger várának kapitányságát átvette — kevés adattal rendelkezünk. Ősei a már az Árpád-korban szerepet játszó Pánkyak voltak. A legrégebb rájuk vonatkozó oklevél 1276-ban kelt; az egeri káptalan előtt történt örökbevallás szerint Pánky Gergelynek Jakab nevű fia, Ung megye Chepel nevű faluját kapta 30 ezüst márkáért V. István ifjabb királytól, majd még ugyanebben az évben megkapta királyi adományképpen a szintén Ung megyei Bező (Bezew) falut.¹⁵ Ennek a Pánky Jakabnak két fia volt: Dobó mester és János, kik 1311-ben 170 márkáért megvették Ruszka falut.¹⁶ Innen származik a család (ruszkai Dobó) előneve. Az 1321-ben Károly Róbert király által kiadott adománylevélben Jakab comes fia már ruszkai vagy pánki Dobó mester néven szerepel.

Eddig a Pánkyak jórészt vásárlás útján gyarapították birtokaikat, a XIV. század elején azonban az ő gazdagodásuk is összefüggésbe került a magyar királyi koronáért vívott küzdelmekkel, illetve Károly Róbert uralmának megszilárdulásával. A Pánkyak 1318-ban adományképpen Géres, Kissemjén, Károl és Ricse falvakat, 1320-ban a galcsi és velcsenetelki birtokokat, 1321-ben pedig Dobó mester Dobron és Galambháza falvakat kapta meg.¹⁷ A két testvér, Dobó és János, 1325-ben osztozkodott meg a 10 falut kitevő jelentős örökségen, s ezzel kettévált a két ág. Dobó mesternek két fia volt: Miklós és Jakab. Ez utóbbinak volt a fia Domokos, Dobó István szépapja.¹⁸

A XV. századból nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, de az bizonyosra vehető, hogy az addigra köznemesi rangot elért család ilyen minőségben érte el még a XVI. századot is.

A Pánky közös törzsnek másik ága Pánky Jánostól származott. Ennek unokái, Péter és Máté, Károly Róbert királytól az Ung megyei Pálócs várát kapták adományul, ahonnan ez az ág a Pálóczy nevet

¹⁵ Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879., 10. o.; Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879., 11. o.; Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.

¹⁸ Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879., 12. o.; Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 82–84. o.

nyerte. A Pálóczyak a továbbiak során gyorsan emelkedtek, fontos szerepet játszottak és roppant vagyonra tettek szert.¹⁹ Antal, az utolsó Pálóczy, zempléni főispán, a mohácsi csatában veszítette életét, s ezzel magva szakadt a híres családnak. Innen eredt a Dobók jogcíme a velük közös törzsből származott Pálóczyak javaira. A rokonság nem merült feledésbe a XVI. századra sem.²⁰ A Pálóczy-birtokok legnagyobb részét azonban a hatalmas főúr, Perényi Péter ragadta magához. Ebből aztán peres viszály támadt, amely fekete fonálként húzódott végig Dobó Istvánnak és testvéreinek egész életén.

Dobó István a ruszakai Dobó-családból származó Domokosnak és Czékey Zsófiának, Upor Borbála leányának volt a gyermeke, négy fiútestvér — Ferenc, László, István és Domokos — közül a harmadik. Az Upor-jószágok Czékey Jánosné, Upor Borbála halála után gyermekeit, Czékey Mártont és Zsófiát, Dobó István édesanyját illették egyenlő jogon. De a fiútestvér, Márton, igyekezett mind az apai, mind az anyai örökségből kijátszani nőtestvérét, Zsófiát. Miután 1510-ben kölcsönös örökösödési szerződéssel leköötötte minden birtokát Tarczay Miklósnak, egy év múlva meghalt. Ekkor Dobó Domokos, István atyja, felesége jogán el akarta foglalni az Upor-vagyont Tarczaytól. Ez okozta tragikus halálát. Midőn 1511. december 28-án Budára indult, hogy bírói úton érvényesítse felesége örökségéhez való jogát, Tarczay Miklós Vámosújfalunál az országúton éjnek idején kilenc fegyveresével lesből megtámadta, meggyilkolta és kirabolta. Ezután Tarczay megrohanta és elfoglalta az aborai Czékey-kúriát, amely Márton halála után nőtestvérére, Zsófiára, Dobó Domokosnéra szállott. Tarczay Miklós az erőszakkal megszerzett Upor-jószágokat 1512. március 31-én cserecím alatt a nagyhatalmú nádornak, Perényi Imrénék adta át, hogy a vérrel szerzett vagyontól a törvény meg ne foszthassa.²¹

A mohácsi csatában meghalt Pálóczy Antallal férfiágon kihalt a híres család, s nagy kiterjedésű birtokait — így többek között Sáros-patakot is — Perényi Péter János király által magának adományoztatta.²² A három gazdag örökségnek, az Upor-, Czékey- és Pálóczy-féle birtokoknak elfoglalása miatt a Dobók és a Perényiek között hosszú per és ebből eredően olyan elkeseredett gyűlölködés támadt, amely apáról fiúra szállott. Az ebből keletkezett „pörös viszály volt — Gyárfás szerint — a Dobó-testvérek s főleg István tragikus epizódja végzeteljes indokává”.²³

A vagyonos köznemesi családból származó Dobó István születési helyét és évét pontosan nem ismerjük.²⁴ 1507-ben már élt, s 1511-ben árván maradt. Ekkor 10—11 éves lehetett. Ezek szerint születése a

¹⁹ *Juhász Kálmán*: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Szerk.: Dankó Imre. Gyula, 1962., 34. o.

²⁰ 1520-ban a négy Dobó testvér Pálóczy Antal zempléni főispánt némely birtokai eladásától eltiltotta. Lásd *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 12. o.

²¹ *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 13. o.

²² *Körössy György*: Feljegyzései. Közli: *Thaly Kálmán*. Századok, 1875., 313. o.; *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Budapest, 1909., 488. o.

²³ *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 12—13. o.

²⁴ *Szederkényi Nándor*: i. m. II. k. Eger, 1890., 84. o.

XVI. század elejére tehető. Dobó gyermekéveiben családi körülményeihez képest gondos nevelésben részesülhetett. A latin nyelvben folyékony jártasságot szerzett, mint azt sajátkezűleg írt, s nagy számban fennmaradt latin nyelvű levelei tanúsítják.²⁵ Ugyancsak ismeretlen elöttünk, hogy Dobó István hol, s miként növekedett férfiúvá, hol szerezte katonai ismereteit. Balogh János Egervár története című munkájában — ellenőrizhetetlen adatok alapján — azt állítja, hogy Dobó előbb Sárospatakon tanult, majd ennek befejezése után az esztergomi érseki udvarba nyert felvételt a nemes ifjak közé, 1523-ban pedig bekerült II. Lajos király testőrségébe. Tisztéhez híven részt vett 1526-ban a király mellett a mohácsi csatában. II. Lajos menekülését fedezve nehéz sebet kapott, de az ütközetből sikerült eljutnia Szapolyai János szegedi táborába, ahol felgyógyulásáig gondos ápolásban részesült. Majd hazatért testvéreihez, hol egyelőre visszavonultan élt.²⁶

A kettős királyválasztás után Dobó Istvánt Ferdinánd pártján, a király főkapitánya, Serédy Gáspár seregében találjuk. Ferdinánd a sajószentpéteri gyűlés intézkedése folytán 1544-ben őt bízta meg a felvidéki tized beszédésével. Buzgó eljárása sok nehézségbe ütközött, mivel Izabella királyné, Perényi Péter és más főurak emberei a tized beszédésében fegyveres kézzel akadályozták.²⁷ Ferdinánd 1546 elején ugyancsak Dobó Istvánt bízta meg azzal is, hogy Eger várát fegyveres erővel foglalja el a király fogságában sínylődő Perényi Péter hűséges várnagyától, Varkocs Tamástól. Egyúttal utasította Báthori Andrászt és Serédy Gáspár felvidéki főkapitányt, hogy csapataikkal támogassák Dobót. Valószínű, hogy Dobó küldetéséhez hozzájárult a Perényiekkal fennforgó családi pere is.

Dobó megindult Eger felé, s eljutott Patak váráig. Mivel azonban Báthori András abban az időben ellenséges viszonyban állt Serédyvel, elzárkózott az együttműködés elől. Így történt azután, hogy Dobó, aki csak Serédy támogatására hagyatkozhatott, augusztus hóban Pataknál vereséget szenvedett Perényi Péter és Bebek Ferenc katonáitól. A győztes sereg a vidéken óriási pusztítást vitt végbe. 1547 februárjában Dobó ismét megjelent Tokajnál, hova akkor már Báthori is eljött. Bebek Ferenc is kiengesztelődött a királlyal és Eger felé indultak. De Eger várát ekkor sem sikerült elfoglalniuk Perényi Pétertől.²⁸

Dobó István Egerben (1548—1552)

1548. augusztus 15-én ünnepélyes jelenet játszódott le Eger városában. Nikolaus von Salm gróf és Báthori András királyi biztosok megérkeztek a vár alá. Az ifjú Perényi Gábor és hűséges várnagya, Var-

²⁵ *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 12. o.

²⁶ *Balogh János*: i. m. Eger, 1881., 48. o.

²⁷ *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 16. o.; *Balogh János*: i. m. Eger, 1881., 50. o.

²⁸ *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 16—17. o. — Mindenesetre az bizonyos, hogy Dobó István jártas volt a hadászatban, máskülönben aligha bízták volna rá a Perényi Péter emberei által megszállva tartott Eger váranak visszafoglalását, majd e fontos erősség fölötti parancsnokságot.

kocs Tamás fogadta őket, s ünnepélyes külsőségek között a várba vezették a királyi biztosokat. Varkocs átnyújtotta Salm országos főhadparancsnoknak a vár kulcsait. Ezzel átadta a várat a hozzátartozó püspöki birtok falvaival és egyéb jövedelmeivel, a várban felhalmozott élelmiszerekkel, fegyverekkel, hadianyaggal. A biztosok a várat, annak birtokait, jövedelmeit, felszerelését a király nevében átvették, s a várnagyokul kinevezett Dobó Istvántól és Zay Ferencről régi szokás szerint a vár kapuja alatt kivették a hűségesküt. Egyidejűleg saját hadukból 200 lovas és 200 gyalogos várőrséget helyeztek be a várba. Ettől kezdve tulajdonképpen meg is szűnt az egri vár magánjellege: Eger püspöki vára belekerült a magyar királyi végvárrendszerbe.²⁹

Dobó István, mint az akkori idők magyarországi várkapitányai, egy személyben volt diplomata, katonai parancsnok, udvarbíró (provisor) és műszaki tiszt.³⁰ A várkapitány igyekezett útját állni annak, hogy Heves megyét teljesen elnyelje a török hódoltság. Mivel a kérdés békés rendezése ügyében összehívott tárgyalások nem jártak eredménnyel, így tovább kellett folytatni a török megfélemezésére szolgáló egyetlen eszközt; az ellenportyákat. Az egri vitézek messze behatoltak a török megszállta területekre, vezettek portyákat Budáig, sőt még Kalocsáig is.³¹

Dobó István munkássága új hivatalában főleg kétirányú volt: a várat mint a Felvidék védőbástyáját kellő őrséggel és felszereléssel ellátni, másrészt ennek anyagi alapját megteremteni, a vár jövedelmeit rendezni, azokat erélyesen behajtani és híven kezelni.³² A vár tisztviselői élén álló kapitány feladata volt nemcsak a katonai ügyek intézése, hanem egyben az udvarbírói vagy provizori teendők ellátása is. Dobó kezelte a földesúri jövedelmeket, beszedte vagy árendába adta a tizedeket, intézte a jövedelmek elosztását. A várjövedelmeket illetően futó áttekintés is arról győz meg bennünket, hogy messze országrészek jobbágyságától hatalmas anyagi áldozatokat követelt az egri vár fenntartása, felszerelése, a várőrség fizetése. A földesúri jövedelmek főként a püspökség hevesi és borsodi falvaiból származtak. Tizedet szolgáltattak Heves, Borsod, Abauj, Sáros, Bereg, Zemplén, Szabolcs megyék és Zaránd megye egy darabja. A rendkívüli jövedelmeket Heves, Borsod, Pest, Solt, továbbá Külső-Szolnok és Csongrád megyék egy része adta. Tizenkét megye parasztsága ontotta Egerbe földesúri, egyházi és állami adóját, egész évi munkájának gyümölcsét, legtöbbször nem is egy, hanem három jogcímen

²⁹ Heves megyei Levéltár (továbbiakban HemL), Egri érs. gazd. lt. Liber 14. p. 7.; *For-gách Ferenc*: i. m. Pest, 1866., 55. o.; *Istvánffy Miklós*: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867., 330. o.; *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 20. o.; *Szederkényi Nándor*: i. m. II. k. Eger, 1890., 82. o.; *Ruzsás Lajos*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Budapest, 1939., 8–9. o.

³⁰ A magyar szokások értelmében udvarbíró csakis jönevű és gazdag birtokos lehetett. Lásd: *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. II. k. Budapest, 1915., 93. o.

³¹ Kriegersarchiv, Wien (továbbiakban KA), Alte Feldakten, 1548. Fasc. 10. Nr. 5.; Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) továbbiakban HL.), Törökkori iratok, 1548. Nr. 68. Ruzskai Dobó István Magyarország főkancellárjához. Eger, 1548. okt. 23. „... azt kiáltják, amit a farkas, hogy mi zavarjuk a forrás vizét, noha mi iszunk a folyó alsó részénél...”; *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 31. o.; *Pataki Vidor*: i. m. Eger, 1934., 17. o.

³² *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 21. o.

is egyszerre. Az egri vár anyagi érdekeltsége a Dunától a Keleti-Kárpátokig, Eperjestől Aradig terjedt, átfogta a Dunán inneni hatalmas országrészt. Óriási területek parasztsága táplálta Egert, Eger viszont védte több megye lakosságát.³³

Dobó István 1548—1552 között az egri várat úgy megerősítette, hogy az 1564-ben itt járt hadbiztosok dicsérettel emlékeztek meg építményeiről. Erődítési munkáinak s a várjövedelem rendbeszedésének igazolását, szóval egri működésének igazi tűzpróbáját az 1552. év jelentette. Dobónak az egri várkapitányi tisztségében eltöltött négy esztendeje alatt történt az a sokrétű, nagy energiát és gondos irányítást kívánó előkészület, amely megteremtette a nagy török támadás sikeres elhárításának alapfeltételeit.³⁴

1552. szeptember második hetében, a Szolnok elesét követő napokban a két török sereg megindult Eger ostromára. Az egri váróság Dobó István vezetésével a 38 napos szívós harcban felőrölte a támadók erejét és „bátor szívvel” állta a török sereg súlyos rohamait anélkül, hogy királyi (mezei) felmentő sereg érkezett volna segítségükre. Eger hős védelme nem egyszerű fényes haditett. A védők helytállása bebizonyította, hogy kellő elszántsággal fel lehet tartóztatni a török előnyomulást. Eger védelmének az ad páratlan jelentőséget, hogy Mohács óta — Kőszeg sikeres védelme mellett — ez volt a törökön aratott első nagy győzelem, amely felkeltette a reménykedést, hogy még kiűzhetjük hazánkból a pusztító törököt. A Mohács után csüggedni kezdő hazafiakat felrázta aléltóságukból.³⁵ „Ezzel, úgy látszott, mi a magyar névnek kevéssel előbb elveszített dicsőségét bátor és szerencsés türéssel és kitartással visszaszereztük.”³⁶

Az egykorúak alig hitték el, hogy ilyen is megtörténhetik; az egri sikeres várvédelmet csodával magyarázták.³⁷ Eger szétzúzta a török legyőzhetetlenségéről vallott legendát. „Ez az ostrom — Ahmed pasa beismerése szerint is — nagyon sokat ártott a szultán dicsőségének”.³⁸ A vár falai mögött a védők alig kétezred magukkal kiharcolták azt a győzelmet, amelyet 20—30 ezres császári seregek sem tudtak kivívni. Eger falai alatt negyven évre megállott a török előnyomulás. Nemcsak Eger várat védték meg a túlerővel szemben, hanem megvédték a felső-magyarországi várakat, városokat is, amelyeket az egri kudarc után nem mert megtámadni a török.

De az Egertől északra fekvő országrész ideiglenes tehermentesítésén

³³ Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. V. k. Budapest, 1897., 324. o. „Hat vármegye nagy részének megtartása s messze föld biztonsága függött Egertől...”; Takáts Sándor: i. m. II. k. Budapest, 1915., 57—58. o.; Ruzsás Lajos: i. m. Budapest, 1939., 57. o.; G. L.: Érdekeségek az egri vár életéből. (Dobó István és a Habsburg uralom). Az Egri Vár Híradója, 1950. júl. 1. sz. 10. o.; Szántó Imre: i. m. 29. o.

³⁴ Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 149. o.; Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, 1943. 111. o. — „Dobó István, Eger várának mintaszerű kiépítésével, felszerelésével és szívós védelmével megmutatta, hogy nemcsak az olasz és francia várépítők érték a mesterségüket”; Gerő László: Magyarországi várépítéset. (Vázlat a magyar várépítés fejezeteiről). „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, Budapest, 1955., 358. o.

³⁵ Szádeczky Lajos: Adatok Eger ostromához 1552-ben. Századok, 1880., 487. o.

³⁶ Istvánffy Miklós: i. m. Budapest, 1962., 282. o.

³⁷ Szántó Imre: A török sereg elvonulása Eger alól 1552-ben. HK. 1963. 2. sz. 261. s köv. o.

³⁸ Zsamboki János elbeszélése. Mika Sándor (szerk.): Magyar történelmi olvasókönyv. II. rész. Második kiadás. Budapest, 1915., 34. o.

kívül, a helyi jelentőségen túlmenően, van ennek a győzelemnek országos jelentősége is.³⁹ Ha Eger elesik, a török északi irányba indított támadással könnyen elvághatta volna a császáriaknak Erdély felé irányuló utánpótlását és a Győrnél kezdődő erődvonalat — nagy félköríves kerülővel — Eger helyett Léván, Füleken, Szendrón és Tokajon keresztül szabta volna meg.⁴⁰ Ha a töröknek Eger gyors elfoglalása után még lett volna ideje a hadjárat továbbfolytatására, minden bizonnyal észak felé tovább terjeszkedik, vagy pedig a bányavárosok ellen fordul. Eger védői azonban megakadályozták, hogy a Habsburg-királyság és Erdély érintkezését elvágja az ellenség.⁴¹ Eger hős védelme lelket öntött a Tiszántúl népébe is; időt biztosított, hogy az Aldana szégyenteljes futása után veszélyeztetett gyulai vár védelmét megszervezzék.⁴² A gyulaiak 1552 augusztusában attól tartottak, hogy a török Eger elfoglalása után tüstént ellenük fordul. „Ha az ellenség megérkezik — írják — és minket ilyen rendetlenül talál, kétségkívül egytől-egyig elveszünk.”⁴³ A megmenekült Eger mellett a másfél évtizeden át igen fontos szerephez jutó gyulai vár a Körös és a Maros közötti területen egyik legfőbb akadálya volt a török további előnyomulásának.

Ahmed pasa szerdár és Ali budai pasa Eger alatt elszenvedett kudarca erősen leszámította a törökök 1552. évi fényes hadi sikereinek értékét. Eger szilárd helytállása nem maradt hatás nélkül; Hadim Ali budai pasa késznek mutatkozott a béketárgyalásokra. Verancsics Antal alkudozott vele Budán, s hat havi fegyverszünetet eszközölt ki tőle, hogy eközben a király követei — Verancsics és Zay Ferenc — a szultán elé járulhassanak.⁴⁴

Egerben először bizonyosodott be, hogy kellő elszántsággal fel lehet tartóztatni a törököt. Eger védelmének sikere bebizonyította, hogy a magyarországi végvárok alkalmasak az ellenség feltartóztatására, a végvárok őrségének harcmodora pedig alkalmas arra, hogy a török erejét szünet nélkül gyengítse, csípdesse, örölje. A török terjeszkedésének megállításához több nagyon fontos tényező is hozzájárult — a külföldi segítség, a török birodalom belső és külső problémái, a magyarországi hadszíntér távolsága stb. —, de mindez nem változtat azon, hogy a végvári harcokban Magyarország népeinek sikeres és eredményes önvédelmi harcát lássuk. Ez a harc végső fokon azt eredményezte, hogy az a török hatalom, amelyet eddig Európa katonai ereje nem bírt megtörni, végül is a magyarországi végvárok alatt

³⁹ Schesaeus, Christianus: Ruinae Pannonicae. Lib. IV. Szeben, 1797., 170. o., 19—22. verssor.

⁴⁰ Vö. Perjés Géza: Zrinyi Miklós és kora. Gondolat. Budapest, 1963., 86—87. o. és 12. vázlat.

⁴¹ Vö. Sinkovics István (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. 1526—1790. Tankönyvkiadó. Budapest, 1968., 82. o.

⁴² Karácsonyi János: Béke vármegye története. I. k. 1896., 129. o.

⁴³ Scherer Ferenc: Gyula város története. I. k. Gyula, 1938., 126. o.; Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313—1800). Budapest, 1938., 195. o. Vas László tiszttartó és társai Castaldóhoz. Gyula, 1552. okt. 18.

⁴⁴ Verancsics Antal: Összes munkái. I. k. Kiadta: Szalay László a Monumenta Hungariae Historica Scriptores sorozatban. Pest, 1857., 268—288. o.; Bethlen, Wolfgangus: Historia de rebus Transsylvanicis. Editio Secunda. Tom. I. Szeben, 1782., 545—547. o.; Tardó Lajos: Régi magyar követjárások Keleten. Budapest, 1971., 120., 110—136. o. Verancsics Antal és Zay Ferenc követjárása a magyar diplomáciatörténet, elsősorban pedig keleti diplomáciánk történetének jelentős és értékes hagyományaihoz tartozik.

torpant meg.⁴⁵ Az egrieknek kiemelkedő részük van abban, hogy a több évtizedes küzdelem a törököt végül is megállásra kényszerítette.⁴⁶

Dobó István vajdai működése Erdélyben

Dobó István Eger várának hősiessége után országszerte nagy hírnévre tett szert. Vitézségét, katonai erényeit még személyes elleneségei is kénytelenek voltak elismerni. Ferdinánd király a nemesi rendből országbárai rangra emelte és Castaldo távozása után a Sopronban tartott országgyűlésen 1553. május 26-án Kendi Ferencsel együtt kinevezte Erdély vajdájává.⁴⁷ A vajdák hatásköre meglehetősen széles körű volt. Mint a király teljhatalmú biztosai gyakorolták jogaikat a diplomácia, a hadviselés, az igazságszolgáltatás, a törvényhozás és a vallásügyek területén. Kiemelt közjogi helyzetükre utal, hogy az ellenük irányuló törvénytörés, összeesküvés, lázadás főbenjáró bűnnek számított.⁴⁸ Vallási ügyekben elsőrendű feladata a vajdának, hogy az Erdélyben kisebbségbe szorult katolikus egyház érdekeit védelmezzék.⁴⁹ A két vajda közül csak Dobó szolgálta maradtalanul a Habsburgok érdekeit, míg Kendi Ferenc — maga is erdélyi birtokos lévén — előbb titokban, később már nyíltan is a rendek törökbarát álláspontjával rokonszenvezett.

Miután Fráter György megnyitotta Erdélyt a Habsburgok zsoldosai előtt, Izabella és János Zsigmond 1551. július 19-én a szászsebesi egyezményben a koronával együtt lemondtak az oppelni hercegség fejében magyarországi és erdélyi birtokaikról. Így Erdély és a királyi Magyarország vérontás nélkül egy uralkodó fennhatósága alá került. Az erdélyi — és általában a magyarországi — közvélemény ebben látta az erők egyesítésének előfeltételét, s a törökkel szemben tanúsítandó ellenállás sikerének biztosítékát. De Erdélynek a Habsburgországrésszel való egyesítése után súlyos kérdésként vetődött fel: lesz-e annyi ereje az immár egységes Magyarországnak, hogy meggátolhassa a török hódoltság további terjeszkedését.⁵⁰

Magyarország és Erdély egyesítése háborús okul szolgált a töröknek. Fráter György 1551. december 17-én alvinci kastélyában életével fizetett azért, hogy kitérte Erdély kapuját Castaldo zsoldosai előtt.

⁴⁵ Sinkovics István: Végvári harcok. Magyar Történeti Kongresszus 1953. jún. 6—13. Budapest, 1954., 48—60. o.; Ua.: A török elleni védelem fő kérdései. HK. 1966. 4. sz. 772—793. o.; Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tom. XXXVIII. Szeged, 1971., 1—44. o.

⁴⁶ Soós Imre—Szántó Imre: i. m. Budapest, 1952., 94—95. o.; Szántó Imre: i. m. 183—185. o.
⁴⁷ Istvánffy Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln. 1685. Hist. lib. XIX. p. 245—247.; Istvánffy Miklós: i. m. Budapest, 1962., 283. o.; Bethlen, Wolfgangus: i. m. Tom. I. Szeben, 1782., 550. o.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek (továbbiakban EOE). I. k. 447. o.; Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 476—477. o.; Nagy Béni: i. m. 275—276. o.; Lukinich Imre: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541—1711. Budapest, 1918. 79. o.; Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. 2. k. Budapest, 1923. 118. o.; G. L.: Érdekességek az egri vár életéből. Az Egri Vár Híradója, 1960. júl. sz. 10—11. o. — Az erdélyi ügyek vezetésében Dobónak segítőitársai lettek: vajdatársra, Kendi Ferenc, valamint öccse, Dobó Domokos és Ödönffy László alvajdák.

⁴⁸ Endes Miklós: Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Budapest, 1935., 150. o.

⁴⁹ Szalay László: Magyarország története. IV. k. Lipcse, 1854., 299. o.

⁵⁰ Szántó Imre: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temesvidék és a Maros-völgy meghódítására. HK. 1972. 1. sz. 73. o.

A Habsburgok erdélyi uralma 1552-ben újabb területek elvesztéséhez vezetett. Az erdélyiek a Habsburg-uralomban, a féktelen zsoldosterrorban csak az idegen elnyomást látták. Castaldo távozása után Dobó Istvánt Erdélyben igen nehéz körülmények fogadták. A Habsburg-uralommal szemben tanúsított általános elégedetlenséget az új vajdák, sőt Dobó személyes tekintélye sem tudta kedvezően befolyásolni, még kevésbé megszüntetni.

Az a meggyőződés kapott lábra, hogy szükség van a különálló erdélyi állam feltámasztására, mégpedig török fennhatóság alatt, hogy ily módon legalább meggátolhassák a hódítás további terjedését, melyet Ferdinánd nem tudott megakadályozni.⁵¹ A határmenti török pasák betörésekkel fenyegetőztek és lázongott a felső-tiszamenti nemesség is.⁵² A török minden törekvése arra irányult, hogy Erdélyt elvegye Ferdinándtól. Ami egyelőre mégis megmenthette Erdélyt, az a török—perzsa háború volt. A perzsa háborúval lekötött Porta egyelőre megelégedett azzal, hogy az elégedetlenséget szította Erdélyben; ügynökei azzal bíztatták a rendeket, hogy János Zsigmond vissza fog térni a trónra.⁵³ Így újból párttá kezdett szervezkedni az az ellenzék, amely Erdély egyesítését a királyi Magyarországgal elhibázottnak tartotta, s János Zsigmond visszahívását a fejedelmi trónra politikailag szükségesnek ítélte.⁵⁴

Az ellenállás először az ország határain belül jelentkezett, ahol azonban a Bornemissza Farkas, Kendi Antal és Patócsy Ferenc vezette rendek egy kis csoportja fegyveres lázadásának leverése után ideiglenes stabilizáció következett be. Mivel a lázadók úgy látták, hogy saját erejük elégtelen a vajdák elleni harchoz, ezért a tervezett fellekelést úgy akarták időzíteni, hogy egybeessen a törökök, a moldvai és a havasalföldi vajdák, valamint Petrovics Péter támadásával. A vajdák felismerték, hogy a mozgalom sikere elsősorban a Porta állásfoglalásán múlik. Ezért igen szívélyesen fogadták a szultán követét, majd maguk is küldtek a szultánhoz követet, akivel úgy állították

⁵¹ Lukinich Imre: i. m. 75—76. o.

⁵² EOE. I. k. 447. o.

⁵³ Mindenki meggyűlölte Erdélyben a kegyetlen zsoldosterrort. Lásd: *Forgách Ferenc: Martinuzzi és Izabella Historiája. Kardos Tibor (bev.): Tündérország 1541—1571. Erdély öröksége. I. k. Budapest, é. n. 105. o.; Horváth Mihály: Magyarország történelme. III. k. Pest, 1861., 206. o.* — Mindenfelé nyíltan beszélték, hogy János Zsigmond török—francia segéllyel nem sokára bent lesz Erdélyben: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien. (továbbiakban HHStA.) Ungarn, 1553. Fasc. 70. Castaldo Ferdinándhoz. Udvarhely, 1553. márc. 7.; EOE. I. k. 447., 453—454., 461. s. köv. o. — A szultán arra hivatkozott, hogy ő egykor Magyarországot János királynak és ennek halála után Erdélyt János Zsigmondnak szandzsákság gyanánt adományozta: *Fraknói Vilmos: A magyar országgyűlések története. III. k. (1546—1556). Budapest, 1875., 150. o.* (továbbiakban MOE.); Izabella és János Zsigmond lengyelországi tartózkodására vonatkozólag lásd: *Szádeczky Lajos: Izabella és János Zsigmond Lengyelországban, 1552—1556. Budapest, 1888.; Veress Endre: Erdély fejedelmi interregnuma. Budapest, 1899.; Lukinich Imre: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. Századok, 1913. 95. o.*

⁵⁴ A tiszántúli nemesség a Kerekiben (Bihar megye) 1553 tavaszán tartott részgyűlésen már Izabella és János Zsigmond visszahívását határozta el: MOE. III. k. 391. o.; EOE. I. k. 449. o.; *Lukinich Imre: i. m. Budapest, 1918., 75—76. o.* — Ferdinánd uralma gyanú gyanú lábon állott Erdélyben; maga az országgyűlés állt a János Zsigmond visszahívására szervezett mozgalom élére. A Ferdinándhoz küldött követeket az alábbi felirattal bocsátották útnak: „Kedves volt előttnk keresztény fejedelem alá menni, a római császárral összeköttetésben lenni. De Isten nem akarta, hogy az állandó legyen; az ellenség közelsége, sokasága, hatalma, s az attól való félelem miatt, mely ázsiai gondjaitól megszabadulván, egész erejével minket fenyeget... Kettő közül tehát egyet kérünk: vagy akkora erővel megsegélni bennünket, mely elégséges legyen Szolimánnak ellenállni, vagy eskünk alól feloldozni kegyeskedjék felséged...” (Lásd: EOE. I. k. 475.)

be az eseményeket, mintha a szervezkedés elszigetelt magánvállalkozás lenne.⁵⁵ Ezután felkelést hirdettek meg; a nemeseknek minden 16 kapu után egy lovast kellett kiállítani és csapataikkal szeptember 3-án Segesváron kellett összegyülniük.⁵⁶

Eközben a szervezkedők is gyűlést hívtak össze Marosvásárhelyen, ahol a székelyeket akarták az ügynek megnyerni. Dobó, hogy a székelyek csatlakozását időben megakadályozza, seregével augusztus végén Marosvásárhely felé vonult, ahol számos követváltás után a lázadókkal 15 napi fegyverszünetet kötött.⁵⁷

Ezalatt Dobó nem erőltetett döntő ütközetet, mert attól tartott, hogy ez haderejének olyan meggyengülését eredményezheti, mely után képtelen lesz felvenni a küzdelmet a határon túlról várható támadásokkal. Dobó is, a lázadók is a külső fejlemények alakulását várták. A lázadók követeket küldtek az 500 lovassal Debrecenbe érkezett Petrovics Péterhez, akik visszatérésük után azt a hírt hozták, hogy Petrovics már Szeghalomnál táborozik, s hogy a budai pasa, valamint a román vajdák is útban vannak a felkelés megsegítésére. A kedvező kilátások folytán a felkelők felmondták Dobónak a fegyverszünetet. De ezt éppen a legkedvezőtlenebb időpontban tették, mert a perzsa háború miatt a szultán éppen ekkoriban fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett Ferdinánddal, s így Petrovics Péter török segítség nélkül maradt. Seregét és török segédcapatait a váradi püspök és Báthori András visszaszorította a Tisza jobb partjára. Ugyanakkor Ferdinánd egyik vezére, Tahi Ferenc is Petrovics ellen indult hadával, aminek hírére Petrovics Lengyelországba menekült.⁵⁸

A román vajdák a török segítség elmaradásának hírére szintén bebiztosították hadjáratukat és szeptember 25-re elhagyták Erdélyt.⁵⁹ A magukra maradt felkelők Bethlen várába húzódtak, amelyet Dobó és az Erdélybe érkezett Tahi Ferenc seregei ostrom alá fogtak. Az ostrom november közepéig elhúzódott, amikor a védők olyan feltétellel adták fel a várat, hogy személyes bántódásuk nem történik. Ezt a vajdák biztosították is számukra.⁶⁰

Ekkor még úgy látszott, hogy a vajdák meg tudnak felelni hivataluknak. De 1555. május 29-én véget ért a perzsákkal folytatott háború. A perzsákkal megkötött béke után a török is akcióba lépett az erdélyi Habsburg-uralom felszámolására, s az ezzel párhuzamosan erősödő belső rendi ellenállás ekkor már könnyen el tudta söpörni a vajdák uralmát, akiket Ferdinánd sem pénzzel, sem haderővel nem tudott segíteni. Szulejmán szultán addig nem volt hajlandó békét vagy fegyverszünetet kötni Ferdinánddal, amíg Erdélyt vissza nem adja Izabellának és fiának. Ferdinánd 1555. augusztus 20-án a helyzet reménytelenségéről, s a kérdés diplomáciai úton történő megoldásának csődjéről értesítette bátyját, V. Károly császárt: „Bármiként

⁵⁵ EOE. I. k. 453. o.

⁵⁶ Veress Endre: Izabella királyné. Budapest, 1901., 411. o.

⁵⁷ Istvánffy Miklós: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 421. o.

⁵⁸ Uo. 420. o.

⁵⁹ EOE. I. k. 455. o.

⁶⁰ Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok, 1887., 401. o.; Veress Endre: i. m. Budapest, 1901., 411. o.

igyekeznek is követeim, nem kaphattak egyéb választ mint, hogy Erdélyt vissza kell adnom a boldogult vajda (Szapolyai János — Sz. I.) fiának, vagy háborút kezdenem a törökkel.”⁶¹

A hódoltsági törökök fenyegető magatartása, másrészt V. Károly küszöbön álló lemondása miatt, amely Ferdinánd tevékenységét a német—római császárság elnyerésére irányította, Erdély megtartása alárendelt jelentőségűnek látszott. A perzsa háború befejeződésével nemcsak Ferdinándnak, hanem az erdélyi rendeknek is számolniuk kellett a török fegyveres beavatkozásával. Erdély elszakadása a magyar királyságtól 1556-ban bekövetkezett. A február 2-án tartott tordai országgyűlésen az erdélyi rendek kimondták Izabella és János Zsigmond visszahívását. Visszaérkezésükig az ország kormányzását Petrovics Péterre ruházták, akit a moldvai és havasalföldi vajdák is támogattak.⁶²

Petrovics Péter már február végén elindult Lugosról, majd seregének egy részét Déva alatt hagyva március 4-én hozzáfogott Gyulafehérvár ostromához. Bornemissza Pál püspök külső segítségre nem számíthatott, mert Dobó — sereg híján — maga is visszahúzódott Szamosújvárra. A helyzetet súlyosbította, hogy Petrovics Péter bevonulásával egyidejűleg a román vajdák is Erdélybe törtek. Bár a legfontosabb várak még Ferdinánd-párti katonaság kezén voltak, de nem rendelkeztek kellő számú őrséggel, nem voltak megfelelően ellátva és megerősítve. Az erdélyi Habsburg-uralom helyzete ezzel teljesen kilátástalanná vált és megsemmisülése csupán idő kérdése volt. Ferdinánd ugyan Puchheim Farkast 4600 főnyi seregével Erdélybe küldte, de ez a had néhány kisebb vár elfoglalása után Krasznahorkánál Bebek Ferenc török által is támogatott csapataitól vereséget szenvedett. Ezzel a külső segítség minden reménye szertefoszlott.⁶³

Bornemissza Pál püspök április 11-én minden vagyonával elhagyta Erdélyt. A reménytelen helyzetre való tekintettel két nap múlva Dobó is elküldte Ferdinándnak azt a kérését, hogy vajdai hivatalából mentse fel.⁶⁴ Kendi Ferenc pedig ezalatt most már nyíltan a rendekhez csatlakozott és ő vezette azt a küldöttséget, amely július 6-án Lengyelországba indult Izabella és János Zsigmond elébe. Izabella és fia szeptember 22-én vonult be Kolozsvárra.⁶⁵ Ezzel a Habsburgok erdélyi uralma ténylegesen is összeomlott. Eleve megghiúsult annak lehetősége, hogy a királyi Magyarország és Erdély egyesítésével egy erőteljes török elleni bázis jöjjön létre.

Dobó István és családja számára az igazán nehéz megpróbáltatások még csak ezután kezdődtek Erdélyben. Miután Ferdinánd király belátta, hogy Erdélyt megtartani nem tudja, megüzente Dobónak, hogy Szamosújvárt méltányos feltételekkel adja fel. Dobó novem-

⁶¹ Horváth Mihály: Erdély állapotáról s Izabella viszonyairól Fráter György halála után. Tört. Zsebkönyv. Pest, 1865., 456. o.

⁶² EOE. I. k. 479. o.

⁶³ Istvánffy Miklós: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 424. o.

⁶⁴ Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. k. Pest, 1866., 334. o.

⁶⁵ EOE. I. k. 488. o.; Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526—1608. Budapest, 1897., 334. o.

berig védte a várat, de a közelgő tél és a kilátástalan harc miatt november 28-án azzal a kikötéssel adta át, hogy családjával s a várvédkkel együtt szabadon elvonulhat.⁶⁶ Balassa Menyhért és Petrovics Péter azzal a feltétellel engedélyezték számára szabad elvonulást, hogy a várból csak saját fegyverzetét viheti el. Szilágyi Sándor szerint Dobó nem fogadta el az elvonulásra számára kijelölt útvonalat, és Izabella, attól félve, hogy Dobó útja közben Várad vagy Huszt ostromát esetleg megzavarja, magához hívatta Kolozsvárra.⁶⁷ Istvánffy Miklós véleménye szerint a régi családi ellenség, Perényi Gábor intrikája nyomán Dobót és családját itt börtönbe zárták azért, mert szekereire — a megadási feltételek ellenére — Szamosújvár tartozékai közül is rakatott lőfegyvereket.⁶⁸ A Perényiek ugyanis már régebben erőszakkal elfoglalták a Dobó-családot illető Sárospatakat. Dobóék pert indítottak Perényiek ellen. Perényi — attól tartva, hogy a pert elveszti — arra törekedett, hogy a Dobókat eltegye útjából, „hogy a sárospataki gazdag uradalomért kezdett pert ne folytathassák”.⁶⁹ Erre most kitűnő alkalom kínálkozott. Ugyancsak Perényi Gábor művének tartja a szakirodalom azt is, hogy Dobó öccsét, Domokost, kiadták a töröknek, s a volt alvajdát Konstantinápolyba vitték.⁷⁰

Ami Dobó elfogatásának okát illeti, a szamosújvári fegyverek elszállítása csak ürügy lehetett, mert a három jelentéktelen sugárágú tulajdonjogát Szamosújváron még talán igen, de Kolozsváron bajosan lehetett pontosan megállapítani. Közvetlen adatunk ugyan nincs, de Dobó elfogását már akkor elhatározhatták, amikor még csak hívták Kolozsvárra. Mindezek mögött pedig elsősorban a török munkáját kell feltételeznünk, akinek kívánságait Izabella abban a helyzetben nem tagadhatta meg. Megint más kérdés, hogy mindez nem volt Perényi Gábor ellenére. Ha Perényi közre is működött Dobóék bebörtönzésében, az egész dolog az övénel sokkal nagyobb hatalom — talán egy török titkos parancs — hatására ment végbe. Dobó 1557. november 15-ig sínylődött Szamosújvár börtönében, amikor végre egy éjszaka felesége segítségével sikerült kötélhágcsón leereszkednie és gyors lovon Ferdinánd területére menekülnie. Dobó felesége és gyermekei ott maradtak ugyan, de az ifjú János Zsigmond szabadon bocsátotta őket azzal, hogy a férj „bűnei” miatt a feleség és gyermekei nem bűnhődhetnek.⁷¹ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a viszonyok rendeződése után a volt erdélyi vajda fogságából fakadó diplomáciai feszültséget is elkerülendő János Zsig-

⁶⁶ *Forgách Ferenc*: Martinuzzi és Izabella Históriaja. Kardos Tibor (bev.): Tündérország 1541—1571. Erdély öröksége. I. k. Budapest, é. n. 104. o.; *Pray, Georgius*: Epistulae procerum regni Hungariae 1490—1711. III. Pozsony, 1806., 78—84., 98—99. o. Batthyány Ferenc Nádasdy Tamás nádorhoz. 1556. júl. 24. „Der Dobo aber hat sich tapfer gewehret”. *Szalay László*: Magyarország története. IV. k. Lipcse, 1854., 307—308. o. Dobó „az egri napok emlékét megújító hősiességgel” védekezett.

⁶⁷ EOE. I. 6. o.

⁶⁸ *Istvánffy Miklós*: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868. 425. o.

⁶⁹ Uo. 425—426. o.; *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971., 147—148. o.

⁷⁰ *Szederkényi Nándor*: i. m. II. k. Eger, 1890., 179. o.

⁷¹ *Pray, Georgius*: i. m. III. k. Pozsony, 1806., 105—110. o.; *Istvánffy Miklós*: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 425. o.; *Verancsics Antal*: i. m. II. k. Pest, 1857., 98—99. o.; *Szalay László*: i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 308—309. o.; *Gyárfás István*: i. m. Budapest, 1879., 80. o.; *Acsády Ignác*: i. m. Budapest, 1897., 333—334. o.

mönd és Izabella elősegítette szökését, hogy azután a családját békében elbocsáthassa.⁷²

A három évig viselt tisztség Dobónak igen sok pénzébe került, mert Ferdinánd még az esedékes zsoldfizetésekre sem küldött pénzt. Az erdélyi vajdaság — amint azt Dobó bizonyára jó előre sejtette is — mégsem bizonyult rossz befektetésnek. A királyi fedezetek hiányában nyugodtan használta fel saját pénzét politikai célokra, mert a gyakorlat szerint az uralkodó az ilyen természetű kölcsönöket birtokok átengedésével egyenlítette ki. Ebben az esetben is így történt.⁷³

Dobó István szerencsés megmenekülése után jelentkezett Ferdinándnál, aki őt hűsége és az érte kiállt szenvedések jutalmául bőkezűen kárpótolta. Dobó birtokai Erdélyből való távozása után egykét esztendővel ugrásszerűen, hatalmas mértékben gyarapodtak. Megkapta Lévát örökös joggal, a véglesi uradalmat, az Abaúj megyei Gönc és Tellkibánya mezővárosokat. A király 1558. január 12-én kinevezte Bars megye főispánjává.⁷⁴ Végül 30 000 forintot utalványozott neki, amelyen török fogságban levő Domokos testvérét kiszabadította.

Dobó István az 1550-es évek legvégén bekövetkezett hatalmas arányú birtokgyarapodását tehát elsősorban a királyi udvarnak tett szolgálatainak köszönhetette. A lévai, véglesi és Abaúj megyei (Gönc, Tellkibánya) uradalmak nemcsak nagymérvű mennyiségi gyarapodást jelentettek, de a korábbi Dobó-birtokoktól eltérő földrajzi adottságaikkal, magasabb népsűrűségükkel, iparos és bányász lakosságuknak a tiszta agrárlakossághoz viszonyított nagyobb hányadával, élénkebb kereskedelmi forgalmukkal, tehát általában kedvezőbb termelési feltételeikkel minőségileg is gazdagabbá tették a Dobó kezelésében levő birtokok összetételét.⁷⁵

Dobó István tulajdonában Ung, Bereg, Abaúj, Zólyom, Bars és Hont vármegyében voltak olyan nagyobb kiterjedésű uradalmak, amelyek eltérő adottságaik által meghatározott módon ugyan, de egyenlő súllyal vettek részt a gazdasági élet áramában. A Dobó-birtokok hegyvidéken, zömében hegyek lábánál vagy a közöttük kanyargó folyók völgyében feküdtek. Ez az áruterelés fellendülésével számos előnyt jelentett. Nagyobb mennyiségben, bőségesebb választékban megtalálhatók itt a háziipari nyersanyagok, mennyiségi és minőségi tekintetben egyaránt jelentős volt a bortermelés, már pedig ez volt mind a hazai, mind pedig a külföldi piacok legjelentősebb magyar árucikke.⁷⁶ Az Észak-Magyarország középső részén fekvő lévai uradalom igen alkalmas volt a szőlőtermelésre. Az északkeleti fekvésű Ung megye erdősebb, hegyesebb tájain pedig — a szőlőtermelés mellett — első sorban a pásztorkodó állattenyésztés és a fakitermelés virágzott.⁷⁷

A Dobó-birtokok két nagy csoportja az egymástól eltérő viszonyok

⁷² Vö. Csipes Antal: i. m. Gyula, 1971., 148—149. o.

⁷³ Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. k. Budapest, é. n. 201. o.

⁷⁴ Borovszky Samu: Bars vármegye. Budapest, é. n. 374. o.

⁷⁵ Csipes Antal: i. m. Gyula, 1971., 13. o.

⁷⁶ Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Kisebbségi Történelmi Munkái III. k. Pest, 1868., 36. o. Maksay Ferenc (szerk.): Urbáriumok XVI—XVII. század. Budapest, 1959., 13. o.

⁷⁷ Csipes Antal: i. m. Gyula, 1971., 16. o.

miatt más és más módon nyújtott jövedelmet földesurának. A közép-északi területeken a majorsági gazdálkodás, tehát a földesúri árutermelés tendenciája volt erősödőben, míg az északkeleti megyékben éppen ellenkezőleg, a paraszti árutermelés fokozódott jelentősebb mértékben.⁷⁸ Ebből következően a közép-északi megyékben a parasztságnak az allódiomok szükségleteinek kielégítését célzó terhei (robot) növekedtek, míg az északkeleti megyékben a termény-, állat- és pénzszolgáltatások szaporodtak.⁷⁹

Dobó István birtokában találjuk a szerednyei, pálóci, ruszkai, lévai, véglesi, gönci, telkibányai uradalmakat; összesen 86 települést. Ebből Ung megyében 27, Barsban 20, Hontban 17, Beregben 13, Zólyomban 6 és Abaújban 3 település helyezkedett el. Ezek közül 5 volt mezőváros (oppidum), amelyek a bányászat és kereskedelem által városiasodásra kedvezőbb feltételekkel rendelkező észak-magyarországi megyékben helyezkedtek el, mégpedig Bars megyében Léva és Bars, Zólyomban Nagyszalatna, Abaújban Gönc és Telkibánya. A 86 helységben mintegy 2000—2200 család élt. A Dobó-család birtoka az 1560—1570 közötti évtizedben mintegy 460 000 katasztrális hold körül mozgott. Ez akkor már a Felvidék egyik leghatalmasabb birtokkomplexumát jelentette.⁸⁰

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállás

Még kevésbé él a köztudatban Dobó István és Balassa János „összszekszüvése”. A kortársak közül Forgách Ferenc történetíró azt állítja, hogy az egész Dobó-per csak kiagyalt vád. Célja, hogy hamis vádak és Dobó ellenségeinek koholt tanúvallomásai alapján Dobót fej- és jószágvesztésre ítéljék, s így vagyona a kamarára, illetve Miksa királyra szálljon. Másrészt azt akarták elérni, hogy a gazdagsága és katonai tehetsége miatt Miksára esetleg veszedelmet jelentő Dobót eltegyék láb alól. Forgách Ferenc a pert az ismert Illésházy-perhez hasonlítja, mert — szerinte — mindkét per rugói azonosak.⁸¹

Hogyan ítéli meg Dobó szerepét Istvánffy Miklós történetíró, aki nemcsak mint kiváló humanista, hanem mint Miksa egyik főembere is jelentős szerepet játszott.⁸² Istvánffy elvakult híve volt a Habsburgoknak, gyűlölte mindazokat, akik az idegen dinasztia ellen tör-

⁷⁸ *Maksay Ferenc*: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből, 7. sz. Budapest, 1958., 11. o. Id. *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971., 23. o.

⁷⁹ *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971., 23. o.

⁸⁰ *Demkő Kálmán*: Magyarország hadi ereje a XVI. században. HKI. 1916. 26. o. Id. *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971. 26. o.

⁸¹ *Forgách Ferenc*: i. m. Pest, 1866., 416—422. o. — *Forgách Ferenc* mint püspök és magas világi hivatalalt betöltő kiemelkedő humanista sértett önértetből — megelégedve a Habsburgok elnyomó uralmát — lemondott viselt tisztségéről és kérte Miksát, hogy tanulmányai folytatása végett engedje Itáliába. El is utazott, de nem tért vissza a királyi Magyarországra, hanem Erdélyben telepedett le. Ennek okát a Miksa és a kamara iránti ellenszenvével, illetve gyűlöletével magyarázhatjuk. Ezért igyekezett — nem alaptalanul — a Dobó-per is Miksa és a kamara nyakába varrni; kevesen ismerték nála közelebből a kamara aljas mesterkedéseit. Vö. *Sörös Pongrác*: *Forgách Ferenc*. Századok, 1894., 644—647. o.; *Bíró Ferenc*: *Forgách Ferenc* mint történetíró. Kolozsvár, 1908.

⁸² *Székely György* (bev.) *Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből*. Budapest, 1962., 7—36. o.

tek, vagy uralmát gyengíteni törekedtek. Érthető, hogy a készülő „összeesküvést” is olyan szemmel nézte, s mindazokat, akik ebben az ügyben gyanúsak voltak, ellenszenvvel és elfogultan ítélte meg. Hogy elfogultságában erkölcsi felfogása sem gátolta, elég, ha utalunk az Illésházy-perben tanúsított dicstelen szerepére. Bár Dobó személyét ebben az ügyben ellenszenvesen igyekszik beállítani, mégsem meri határozottan kijelenteni, hogy Dobó valóban „hütlenn” lett volna. Dobó szerepének megítélését „az olvasó ítéletére” bízta.⁸³

A két korabeli történetíró után nézzük meg a későbbi korok néhány reprezentáns történetírójának véleményét. Károlyi Árpád a *Századok* 1879. évfolyamában igen alapos és gazdag forrásanyagra támaszkodó tanulmányt jelentetett meg a Dobó—Balassa-féle „összeesküvés” történetéről. Istvánffy és Forgách elbeszélő forrásai, a török, lengyel és velencei követjelentések, valamint az e tárgyban felkutatott egyéb okmányok összevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy bár az összeesküvés csírájában, vagy legalább gondolatban megvolt, a mozgalom még nem volt olyan jelentős, hogy az Miksa helyzetét veszélyeztette volna. Csak a követek jelentései és Dobó ellenségei igyekeztek azt felfújni. Károlyi Árpád véleményét így összegezi: „... Miksa nem azt az álláspontot foglalta el ez üggyel szemben, melyet Forgách Ferenc neki tulajdonít, s hogy a conspirálók nem voltak olyan bűnösök, mint amilyeneknek őket csak az 1569-ki törvénykönyv is feltünteti”.⁸⁴ Nekünk azonban világosan kell látnunk, hogy Károlyi Árpád, a Ferenc József-korabeli Magyarország Habsburgok iránt lojális történetírója azért igyekszik „Dobóék bűnössége mértékét a legkisebbre leszállítani”, hogy a „szándékosan tévedő Forgách corrigálása mellett Miksát az ellene támasztott vád alól kitisztázza”. Tehát maga Károlyi Árpád is nyíltan bevallja, hogy a hazánk önállóságának csorbitására törekvő Habsburgok és a bécsi központi kormányzervek szerezcsenmosdatása a célja.⁸⁵

Szekfü Gyula, a Horthy-korszak szellemtörténeti irányzatának legkiemelkedőbb képviselője, így ír a Dobó—Balassa-féle „összeesküvésről”: „... Ferdinánd mindössze két urat fogatott el ítélet nélkül, s egyrészt ezt is magyar tanácsosai helyeslésével tette, másrészt ki is eresztette őket a fogságból. Miksa alatt egy hasonló eset történt; Dobó Istvánnak és Balassa Jánosnak az 1569-i országgyűlésen történt elfogása, kiket a János Zsigmondhoz pártolás terhelt, de ők is szabadon eresztettek, miután az őket leginkább terhelő levelekből kiderült, hogy egy nyugtalan embernek, Kenderessy Mihálynak (?) hamisításai voltak. Ez, összeesküvés gyanúja, bármily ártatlanul ért is királyhű, érdemes embereket, egy most felbukkanó realitásnak kifejezője volt, s mint ilyen, föld alatti morajként előre jelezte a követ-

⁸³ Istvánffy Miklós: Regni Hungarici Historia. Köln, 1665. lib. XXIV. p. 330—332.; Istvánffy Miklós: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 569—572. o.; Nagy Iván: Istvánffy munkája fordításairól, Századok, 1869.

⁸⁴ Károlyi Árpád: Dobó István és Balassa János összeesküvésének történetéhez. Századok, 1879., 597. o.

⁸⁵ Károlyi Árpádra, a történetíróra lásd Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969., 77—79. o.

kező század nagy megmozdulásait”.⁸⁶ Íme, Szekfü Gyula is mint „ártatlanul” szenvedő embert szerepelteti Dobót! A Habsburg-ellenes mozgalmakat ma már nem kell szépítgetni, lényeges jegyeiket elhallgatni. Nem szükséges tehát mindenáron Dobóék „ártatlanságát” bizonygatnunk.

Mohács után a magyar királyság a több államot magába foglaló Habsburg birodalom korlátolt önrendelkezésű része lett.⁸⁷ A Habsburgok kezdettől fogva arra törekedtek, hogy országaikat a rendi szervek fölött álló központi hivatalok révén egységes kormányzat alá vonják. Bár Csehország és Magyarország formailag önálló királyság maradt 1526 után is, az osztrák tartományokkal közös uralkodó a külügy, a pénzügy és a hadügy tekintetében birodalma minden országát egységes irányítás alá vonta. E fontos ügyeket a bécsi udvar, illetve annak egyes szakszervei: a Titkos Tanács, az Udvari Kancellária, az Udvari Kamara és a később, 1556-ban létrehozott Udvari Haditanács látta el. Különösen a Titkos Tanácsnak volt nagy szerepe, mert a király a magyar országgyűléssel történő érintkezésében ettől a szervtől kapta a javaslatokat. Az Udvari Kancelláriában a magyar ügyeket külön magyar titkár intézte ugyan, aki azonban alá volt rendelve az Udvari Kancelláriának. Az Udvari Kamara szintén felettes hatósága volt a pozsonyi Magyar Kamarának. Az Udvari Haditanács pedig megalakulása után az egész Habsburg birodalom legfőbb hadügyi intézője lett. Ezekben a kormányhivatalokban magyarok szinte semmi szerepet nem játszottak.

A magyar hatóságok szerepe még az ország területén belül is másodlagossá vált és csak azokon a területeken működhettek, ahol a központi kormányzat hatáskörének nem állottak útjában. A volt királyi tanács jogutóda, a magyar tanács csak alkalmakként ült össze. Az idegenben tartózkodó királyt képviselő helytartóság 1542-től állandóan ülésező szerv lett, de hatásköre csonka volt, mert nem foglalkozhatott pénzügyekkel és az országban állomásozó idegen katonaság felett sem rendelkezhetett. Ferdinánd megszüntette a kincstartóságot, helyette az előbb Budán, majd Pozsonyban működő Magyar Kamarát hozta létre. A magyar hatóságok közül a legnagyobb hatáskörrel a központi bíróságok rendelkeztek, amelyek a nádori helytartóval és az országbíróval együtt a vármegyéktől fellebbezés útján felkerült perekben intézkedtek.⁸⁸

A rendi ellenállás azonban megakadályozta az egységes központi kormányzat kialakulását. Egyedül a pénzügyi és katonai igazgatás terén sikerült I. Ferdinándnak az egyes országok hivatalait központi szerveknek (Hofkammer, Kriegsrat) alárendelni. Az 1530. május 8-ra

⁸⁶ *Hóman Bálint—Szekfü Gyula: Magyar történet. Hetedik kiadás. III. k. Budapest, 1943., 334. o.*

⁸⁷ *Elekes Lajos: Rendiség és központosság a feudális államokban. Budapest, 1962., 92. o.; Irányelvek a Magyarország története c. egyetemi tankönyv 1/2. kötetes 1526–1711-ig terjedő részének átdolgozásához. Századok. 1960., 1–3. sz. 281–282. o.*

⁸⁸ *H. Balázs Éva—Makkai László (szerk.): A Magyarország története 1526–1790. A késői feudalizmus korszaka. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1962., 34. o.; Makkai László: Az abszolutizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országaiban. Történelmi Szemle, 1960.; 2–3. sz. 193. s. köv. o.; Benda Kálmán: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. Történelmi Szemle. 1970. 3. sz. 410. sz. köv. o.*

Pozsonyba összehívott országgyűlés I. Ferdinándhoz intézett felterjesztése az alábbiakban jellemzi a Habsburg-uralom alatt álló ország helyzetét: „Az ország összes rendei panaszkodnak, hogy Felséged uralkodása óta szabadságunk nemcsak nem marad meg épen, de fel is függesztették azt... Felséged alatt hazánk a szabad ország jellegét is elveszítette. Nincs Felségednek magyar tanácsosa, alig vannak magyar tisztvei, várparancsnokai, ha csak azok is nem névleg. A hatalmat idegenek, ügyeinkben teljesen járatlanok bírják: ezek intézik teljes belátásuk szerint a hadügyet — láthatja Felséged, milyen okosan és szerencsésen —, ezek hívnak össze országgyűléseket, ezek parancsolnak Felséged nevében és hatáskörében...” A bécsi udvar és a magyar rendek viszonya a fel-felvetődő gravamenek ellenére I. Ferdinánd uralkodása idején egészében harmonikus volt. A rendek hangulata akkor vált általában kedvezőtlené, ha a király nem biztosított elég haderőt a török támadások idején. Egyébként az uralkodó számos magyar főúr szolgálatát vette igénybe, nem egyszer magas méltóságra emelve őket.⁸⁹

Dobó István és az egész ország életében jelentős fordulatot hozott I. Ferdinánd királynak 1564-ben bekövetkezett halála. Fia, Miksa uralkodása elé nagy bizalommal tekintettek a rendek, mert tehetséges és alapjában véve jóindulatú uralkodónak tartották.⁹⁰ De nemsokára egymás után jelentek meg olyan intézkedései, melyek a rendi alkotmányt és a rendek önérzetét sértették. Kieleződött az az évszázadokig tartó küzdelem, melynek során az osztrák Habsburgok Magyarország rendi „alkotmányának” korlátai között lépésről lépésre próbálták hatalmukat a rendekkel szemben megszilárdítani. A Titkos Tanács (Geheimer Rat), az Udvari Kamara (Hofkammer) és a Haditanács (Kriegsrat) sikeresen ki tudta kapcsolni a magyar rendek beavatkozását a külpolitikai és katonai ügyekből.

Az 1569 februárjában Bécsben összehívott magyar tanácsosok — hat főpap és négy főúr — tolmácsolták Miksa előtt a rendek panaszait: az ország fontos ügyeit idegenek tárgyalják, azokról a magyarok tudomást sem szereznek; a Magyar Tanács tekintélye a legalsó fokra süllyedt; ha az udvar magyar vonatkozású ügyről értesülést akar szerezni, akkor sem az egyébként illetékes országtanácshoz, hanem az udvar érdekeit kiszolgáló kamarához fordul; ha valaki ügyét a királyhoz terjeszti fel, azt vagy a kamarához, vagy a Haditanácshoz utasítják, ahonnan azután hosszas lőtás-futás, várakozás után is gyakran dolgavégezetlenül kell hazamennie. A magyar kamarai tanácsosok a király kedvét keresve nem egyszer az ország törvényei ellen is vétének, amiből tulajdonképpen kára lesz az udvarnak, mert ezzel is nő a magyarok elkeseredése és a királytól való elidegenedése. Sőt peres ügyekben a kamara olyan erőszakos nyomást gyakorol a bírákra, hogy azokban a feleknek nincs bizalmuk. Mindehhez járulnak még

⁸⁹ R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában. Budapest, 1908. 26—27. o.; Hóman Bálint—Szekfű Gyula: i. m. III. k. Budapest, 1943., 168—228. o. Az új nagybirtok kifejlődése és nemzeti szerepe.

⁹⁰ Miksa jellemzésére lásd Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 399—400. o.

az idegen kapitányok és zsoldosok fékevesztett pusztításai az országban.⁹¹

Mivel a kincstár súlyos nehézségekkel küszködött, az udvar és a Magyar Kamara egymással versenyezve keresett új pénzforrásokat és a földbirtokra vetett szemet. Az idegen elnyomó hatalom a kiadások fedezésére megkezdte a nemesi birtok elkobzását és felhasználását. Midőn az 1567. évi országgyűlésen a rendek a János Zsigmondtól visszafoglalt s a végvárakhoz csatolt jószágokat előbbi tulajdonosainak akarták visszaadni, a király a kérést kereken megtagadta, mondván, hogy azok „jure belli” egyedül őt illetik.⁹² Ez a földesúri hatalom és jog teljes megsértését jelentette, amelybe a rendek nem nyugodtak bele, és csak akkor csendesedtek le, amikor a király a birtokok visszaadásának kérdésében megváltoztatta álláspontját.⁹³

Lényegében ugyanezeket a sérelmeket tartalmazza az a jelentés is, amelyet Giovanni Michiel 1569. január 27-én küldött haza Velencébe: „Magyarország e pillanatban még csöndes, de csak egy kicsike, jelentéktelen esemény kell, hogy lángba boruljon, hogy nagy veszedelem törjön ki, annyira általános az elégedetlenség, s annyira nagy az ország főbbjeinek habozása.⁹⁴ Ugyanakkor Bécs nem tekintette sürgős feladatának a török kiűzését és Magyarország szenvedéseinek megrovidítését. A Habsburgok törökellenes erőfeszítései Magyarországon csupán arra irányultak, hogy a hódítás útját Bécs és az örökös tartományok előtt elreteszeljék. A törökkel megkötött békék a magyar földesuraknak nem sok jót hoztak; főleg az északi országrész déli védtelen megyéiben fekvő birtokok (itt voltak Dobó István birtokai is) forogtak állandó veszélyben. Már pedig a Habsburg Monarchia történeti szerepének pozitív vonása épen abban állt ebben a korszakban, hogy részt vállalt a török európai előnyomulásának feltartóztatásából.⁹⁵

A magyar rendek elégedetlensége különösen akkor öltött viharos méreteket, amikor az 1566-i török hadjárat idején a Győrnél táborozó tekintélyes királyi haderő semmit sem tett Szigetvár felmentésére, sem a török sereg visszavonulásából adódó lehetőségek kihasználása érdekében. A törökkel szembeni tehetetlenségnek ez a lelepleződése és az 1568-ban megkötött drinápolyi béke okozta a rendi ellenállás első nyílt fellépését és tiltakozását az idegen uralom formájában jelentkező Habsburg centralizációval szemben. „A magyarok már jó ideje az osztrák ház rendelkezése és oltalma alatt állanak — vetik fel az 1577. évi hadi tanácskozásokon —, eddig azonban legtöbb kárt

⁹¹ Wertheimer Ede: A velencei diplomácia különösen a XVI. és XVII. században. Századok, 1877., 119. o.; Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 402–403. o.

⁹² Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 402–404. o.; Corpus Juris 1526–1608. Budapest, 1899., 577. o.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 404. o.

⁹⁵ HL, Törökkori iratok gyűjteménye, 1564. Nr. 324. Nagy István hírszerző értesíti Dobó Istvánt, Bars megye főispánját, hogy az esztergomi bég Korponát akarja megtámadni. 1564. január 25.; Uo. Dobó István jelentései a török lovasság és martalócok pusztításairól Léva és Végles környékén. Léva, 1564. április 5.; Uo. 1565. Nr. 346. Horváth György és Bakay hadnagy értesítik Horváth Bertalan lévai főkapitányt, hogy a budai pasa Korpona ellen indul. Bakabánya, 1565. július 29.; Irányelvek a Magyarország története c. egyetemi tankönyv I/2. kötete 1526–1711-ig terjedő részének átdolgozásához. Századok, 1960., 1–3. sz. 281. o.

ők szenvedtek és a legtöbb veszély őket érte a halálos ellenségtől, elvesztvén emellett országuk és népük legnagyobb részét: az ellenség most is naponta megsemmisíti, elpusztítja, agyonveri őket és oda jutottak, hogy már csak kis maradék van belőlük és habár őket e részről oltalmazni akarták, mégis ők szenvedték a legtöbb veszteséget; világos tehát, hogy azon meggyőződésre és gondolatra jutottak, miszerint mentől tovább vannak német kormány alatt, annál inkább tönkre jutnak. — Azért is ügyeik rendezésére jobb tanácsot nem tudnak maguknak adni, mint magukat a török uralomnak megadni, vagy a lengyelhez vagy Erdélyhez csatlakozni...” Az ezután kialakult magyar közhangulatot jól érzékeltetik a XVI. század második feléből keltezés nélkül ránk maradt levél sorai: „...mindig esmertem, hogy ő felsége az szegény nyomorult országot meg akarja óltalmazni, de most már látom az ő felsége erőtlén voltát és hogy ő felsége után az ellenség az határra szinte bennünket szorított, ő felsége csak paizs-nak tart bennünket.”⁹⁶

Miksa trónra lépése után mind több és súlyosabb sérelem érte az öregedő Dobó Istvánt is. 1561. április 15-én kinevezték a bányavárosok főkapitányává; e minőségében legfontosabb feladata a bányavárosok védelmének a megszervezése volt. Miután 1563-ban elhatározták a Dunán inneni főkapitányság felállítását, Dobónak a bányavárosok főkapitányi tiszte a következő évben megszűnt.⁹⁷ De még ennél is súlyosabban érintették őt a birtokait fenyegető veszedelmek. Miksa 1567 és 1568 folyamán többször tárgyalt a kamarával, hogyan lehetne az egyik legjobban jövedelmező birtokot, Gönc mezővárost Dobótól elvenni.⁹⁸ Amikor 1566-ban a Győr mellett összegyűlt tekintélyes királyi sereg a török Szigetvárnál elszenvedett vérveszteségét és a szultán halálából adódó kedvező lehetőséget kihasználatlanul hagyva tétlen táborozás után feloszlott,⁹⁹ Dobó is felismerhette, hogy az udvarnak nem célja az ország felszabadítása. Kiábrándulását fokozta, hogy a következő években a német zsoldosok Ung megyei birtokain három falut teljesen kifosztottak és elpusztítottak, és hogy szinte még ebben az évben a Léván állomásozó királyi zsoldosok a vár környékén fekvő birtokain tönkretették a szőlő- és gyümölcsstermetést, a jobbágyoktól pedig gabonát és takarmányt raboltak el.¹⁰⁰ Dobót azonban nemcsak a pusztításaikról jól ismert kódorgó zsoldosok jelenléte háborította fel, hanem maga az eljárás is, hogy a királyi

⁹⁶ Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. HK. 1894. 654. o. Jegyzőkönyv az 1577-ik évben Ernő főherceg elnöklete alatt megtartott hadi tanácskozásokról; *Barabás Sámu*: A pártváltozások történetéhez 1550. körül. TT., 1838., 798. o.; *Károlyi Árpád*: i. m. Századok, 1879., 401. o.

⁹⁷ *Matunák Mihály*: Végles vára 20—21. o. Id. *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971., 159. o.

⁹⁸ *Iványi Béla*: Gönc szabadalmas mezőváros története. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai. II. k. Debrecen, 1926., 35. o.

⁹⁹ *Wagner, Georg*: Maximilian II., der Wiener Hof und die Belagerung von Sziget. *Ruzsás Lajos* (szerk.): Szigetvári Emlékkönyv. Budapest, 1966., 237—269. o.

¹⁰⁰ Országos Levéltár Budapest (továbbiakban OL), Dica Ung megye 1567. film. 1656. tek.; Uo. Arch. Fam. Dobó, Dobótól „d” jelű levél. Dobó tiszlje, Bay János 1568. dec. 26-án arról tudósítja, hogy német katonaságot vezényeltek Szerednyére: OL. Arch. Fam. Dobó, Dobóhoz, 23. sz. levél. Id. *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971. 160. o.

hatalmat képviselő kassai kapitány, Rueber János, még az ő tulajdonjogát is megsértette Szerednye megszállásával.¹⁰¹

Mindezek betetőzését jelentette az évtizedekig elnyúló híres Tegeyey-per. Ez a Dobó-testvéreknek oly sok bosszúságot okozó ügy még az 1540-es évek közepére nyúlik vissza.¹⁰² Dobó István és testvérei, Domokos és Ferenc, 1544 áprilisában Tegeyey Tamás Ung megyei birtokos nemesi kúriájára s birtokaira törtek. Tegeyeynek több jobbágát nyolc ökrrel együtt Pálóc várába kényszerítették, továbbá az özvegy Nagy Dorottyának törvényesen Tegeyeyt illető (ahogy azt Tegeyey állította) ingóságai közül két ökröt embereik segítségével elhajtottak és azt az özvegynek visszaadták. Továbbá Tegeyey marháit a falu csordájából kiszakították és Pálócra hajtották. Azonkívül 1547 júliusában Tegeyey határából egy darab szántóföldet Pálóc határához csatoltak, végül 1547. augusztus 9-én fegyvereseikkel megtámadták Tegeyey nemesi udvarházát és Nagy Dorottyának az ott levő négy ökrös szekereit az udvarból elhajtották.

Tegeyey legelső dolga volt, hogy a hatalmaskodó Dobó-testvérek ellen 1548-ban főbenjáró pert indítson. Mivel megesküdütt a panasz valódiságára, 1551. március 5-én a három Dobó fiútestvért fej- és jószágvesztésre ítélték. Az ítéletet azonban nem hajtották végre; Ferdinánd király oly feltétellel adott kegyelmet a fej- és jószágvesztés büntetése alól, hogy fejkétség (homagium) címén mindegyikük 200—200 aranyforintot fizessen Tegeyeynek.¹⁰³

A per ezzel valószínűleg be is fejeződött volna, ha 1548-ban a Dobók be nem perelik Perényi Gábort Sárospatak jogtalan bitorlása miatt. A volt Pálóczy-vár ügye nyilvánvalóan Dobóék javára dőlt volna el előbb-utóbb, ezért Perényi Gábor e perben csak úgy remélhetett sikert, ha valamilyen úton-módon a Dobó-testvéreken végrehajtják a Tegeyey-perben először kimondott halálos ítéletet. Ezért 1559 májusában a Tegeyey özvegyétől megvette a pert és felújította. Célját azonban nem érte el, mert a király még ez év november 20-án ismételten megkegyelmezett Dobóéknak. 1563. szeptember 1-én az özvegy kártérítés fejében a Dobó-testvérekkel végleg kiegyezett, de Perényi ebbe sem nyugodott bele és ismét fel akarta újítani a pert. 1567-ben bekövetkezett halálával úgy látszott, hogy a Dobók végre megszabadulnak ettől a zaklatástól. Csakhogy ekkor az ügy új fordulatot vett. Dobó István ugyanis a Sárospatak birtokáért folyó pert most már a kamara ellen folytatta, mivel Perényi halála után az vette birtokába a várat. A pert Dobó meg is nyerte, s akkor az örökösen pénzhiánnyal küszködő kamara Tegeyey özvegyétől átvette a Dobók elleni pert. Ezután Dobó István újabb formában tapasztalhatta az udvarnak a magyar birtokosokkal szemben tanúsított rosszindulatát.¹⁰⁴

János Zsigmond erdélyi fejedelem a királyi Magyarország rendei-

¹⁰¹ OL. Arch. Fam. Dobó, Dobóhoz, 32. sz. levél.

¹⁰² A per alapját szolgáltató hatalmaskodásokat Gyárfás István leírása alapján ismerjük (i. m. Budapest, 1879., 78—79. o.).

¹⁰³ Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879. 78—79. o.; Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 408. o.

¹⁰⁴ Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879., 80. o.

nek elégedetlenségét és a bécsi udvar ellenes hangulatát igyekezett uralmának kiterjesztésére felhasználni. Olyan terv merült fel, hogy Miksát a Felvidék főurainak segítségével s a török szultán támogatásával Magyarországról kiszorítják, s a „szegény magyarokat a németek zsarnokságától” megszabadítják.¹⁰⁵ Ez a nyitánya a következő század Habsburg-ellenes küzdelmeinek.¹⁰⁶ „...A lelkekben már ott volt, mélyen begyökerezve a nemzeti keserűség — írja Szekfü Gyula —, annak tudata, hogy az ország idegenek elnyomását szenvedti.”¹⁰⁷ Kezdt lábra kapni a velencei követ, Giovanni Michiel véleménye: „a németeknek csak kívánatos a magyar faj veszte, a magyar terület pusztulása, hogy az ország puszta vadonná válván a német s török között e félelmes ellenséget ő tőlük elválassza.”¹⁰⁸ Valkai András népies énekmondó így gúnyolta ki János Zsigmond és Báthori István pártjáról a német király híveit:

„Vaj magyarok, mely bolondok tü vattok,
Magyar fejedelmet, kik nem uraltok,
Nyilvánvaló veszteteket látjátok,
De hiszem, hogy németté vált gyomrotok.”

II. Szelim szultán azonban nem akarta megtörni az 1568-ban megkötött drinápolyi békét, ezért János Zsigmond magyarországi törekvését nem támogatta.¹⁰⁹ Wyss Albert, Miksa törökországi követe pedig nagy ajándékokkal, kitüntetésekkel rávette a Porta főembereit, hogy János Zsigmond minden megmozdulásáról értesítsék, amit aztán ő azonnal jelentett Bécsbe. Így Miksának nemcsak János Zsigmond terveit sikerült megtudnia, hanem azt is, hogy kik azok a főurak, akik Miksától el akarnak pártolni. E jelentések szerint a mozgalom fő irányítója Dobó István sógora, Bocskai György.

Bocskai felkereste a Miksa fennhatósága alatt élő — elsősorban a szomszédos — főurakat, főpapokat s igyekezett őket tervének megnyerni.¹¹⁰ Biztosra vehető, hogy érintkezésbe lépett Dobó Istvánnal és Balassa Jánossal is. (Mind a hármuknak Sulyok-lány volt a feleségük). Dobó és Balassa ebben az időben az ország legtekintélyesebb és leggazdagabb főurai közé tartoztak. Hadi tudományuk és váraik fontos tényezők lettek volna e terv megvalósításánál.¹¹¹

Miksa eleinte nem vette komolyan a mozgolódást. De később Len-

¹⁰⁵ *Károlyi Árpád*: i. m. Századok, 1879., 489. o.

¹⁰⁶ Mivel azonban a rendek rászorultak a központi hatalom segítségére, hogy saját jobbágyaikat fékentartsák, emellett a honvédelem terhéért, a török elleni harc feladatát jelentős részben a Habsburg-uralkodókra akarták áthárítani, így nem mertek határozottan szembefordulni a Habsburg-elnyomással. Lásd: Irányelvek. Századok, 1960., 1–3. sz. 281.282. o.; *H. Balázs Éva—Makkai László*: i. m. Budapest, 1962., 33–38. o.

¹⁰⁷ *Hóman Bálint—Szekfü Gyula*: i. m. III. k. Budapest, 1943., 335. o.

¹⁰⁸ *Károlyi Árpád*: i. m. Századok, 1879., 401. o.; HL. Törökkori iratok gyűjteménye, 1564. Nr. 331. Csáky Mihály erdélyi kancellár megint Báthory Miklós szatmári főispánt, hogy „térjen meg” s álljon újra János Zsigmond pártjára. Kolozsvár, 1564. okt. 3. „... Látya Nagyságod io Bathory Wram, kynek, fay, kynek nem fay az nyomorodott magyar nemzet romlása...”

¹⁰⁹ Uo. 495. o.

¹¹⁰ *Szalay László*: i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 355–357. o.; *Horváth Mihály*: Magyarország történelme, IV. k. Pest, 1871., 338–340. o.

¹¹¹ *Istvánffy Miklós*: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 569. o.

gyelországból is hírt kapott János Zsigmond terveiről. Követe egymás után küldte jelentéseit s nevekkel is szolgált. A szultán követei útján felhívta a lengyel királyt, hogy fivérét, János Zsigmondot figyelmeztesse, vessen véget kalandos terveinek, mert nemcsak Miksával, hanem a törökkel is szemben találja magát. Miksa akkor kezdett megdöbbenni, amikor arról értesült, hogy Forgách Ferenc, I. Ferdinánd bizalmas főembere és Gyulaffy László veszprémi kapitány is átpártolt János Zsigmondhoz s Erdélybe szökött.¹¹² De Báthori Miklós országbíró, a kanizsai parancsnokságtól megfosztott Tahy Ferencet, továbbá Török Ferencet, Homonnai Drugeth Gáspárt, Magyar Bálintot és Balassa Farkast is a pártosok között emlegették.¹¹³ Mindez természetesen Miksát végül is arra az elhatározásra bírta, hogy tegye a szükségesnek látszó lépéseket a magyar főurak elégedetlenségének felszámolására.

A király az Erdély szomszédságában levő várak őrségét több mint 4000 katonával megnövelte. Dobó István Ung megyei birtokai — éppen Erdély közelsége miatt — veszélyesnek ítélt területen feküdtek, ezért is vezényeltek német katonaságot Szerednyére.¹¹⁴ Miksa és a kamara nyugtalanságához hozzájárult még az is, hogy Dobó és Balassa János irigyei és ellenségei is kezdtek mozgolódni; vádaskodtak, árulkodtak, intrikáltak. Így nem csoda, ha az „összseszküvéssel” kapcsolatban Dobó és Balassa nevét is emlegették. Miksa eleinte bízott Dobóban és nem hitte, hogy a fősvénységéről híres főúr kockára tenné vagyonát. De az állandóan érkező hírek és ármánykodások végre az ő bizalmát is megingatták. Dobó ezt az 1568 őszén történt események után kezdte érezni.

Dobó István adáz ellensége, Perényi Gábor 1567-ben fiúutód nélkül meghalt, s a törvény értelmében birtoka — így Sárospatak is — a királyra szállott. Dobó most már a kincstárt perelte Sárospatakra vonatkozó igényével. Ezt a pert meg is nyerte. A királyi kamara azonban nem nyugodott bele Sárospatak elvesztésébe, sőt — Forgách Ferenc korabeli történetíró szerint — Dobó többi birtokára is vágyott, ezért elvesztésére törekedett. Erre alkalmasnak vélte a Tegenyey-ügy újrafelvételét. Az özvegytől megszerezte a végrehajtási jogot, s keresztül vitte, hogy az első ítélet végrehajtását rendeljék el. Forgáchot ebben az ügyben elfogultsággal vádolják, mert gyűlölte a kamarát. Istvánffy Miklós, a másik korabeli történetíró másképpen adja elő ugyan az ügyet, de a következmény egy volt: az éppen Pozsonyban időző Dobó Istvánt elfogták. Csak szerencsés véletlen folytán — marhahajcsárnak öltözve — sikerült elmenekülnie és várába futnia. Dobó ez az ügy óvatossabbá tette. A következő év januárjába hirdetett or-

¹¹² *Károlyi Árpád*: i. m. Századok, 1879. — János Zsigmond már azzal a határozott kéréssel állott elő, hogy a szultán adja neki Székesfehérvárt, s ő az egész magyarságot egyesíteni fogja jogára alatt; *Véghelyi Dezső*: Életrajzi adatok. Századok, 1869., 497. o. (Gyulaffy László volt veszprémi kapitányról); *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest, 1922., 216. s. köv. o.; *Garády*: Verancsics összegyűjtött munkáinak ismertetése. Századok, 1874., 123. o. Verancsics Antal 1568. nov. 10-én arról tudósítja Draskovics György zágrábi püspököt, hogy „Forgách Ferencünk minap az erdélyi fejedelemhez pártolt...”

¹¹³ *Istvánffy Miklós*: i. m. Ford. *Vidovich György*. Debrecen, 1868., 572. o.; *Szalay László*: i. m. IV. k. Lipcse, 1854., 357. o.

¹¹⁴ OL. Arch. Fam Dobó, Dobóhoz, 23. sz. levél.

szágyúlásra nem ment el. Igaz, azt el is halasztották, állítólag azért, mert Miksa nem mert a gyűlésen megjelenni.

A király Dobóval mindenáron tisztába akart jönni. Ezért levelet írt neki, melyben kérte, hogy februárban a magyar tanácsosok Bécsben tartandó gyűlésén okvetlenül jelenjék meg. A bizalmas hangú levélben így ír: „...Oly ügyek fognak megbeszélésre kerülni, melyek megvitatásánál okvetlen jelen kell lenned, ez alól semmiféle mentégetődzéssel nem szabad kibújnod... Ne bántson az téged, hogy az elmúlt napokban Pozsonyban letartóztattak, hidd el: az a mi tudunk és akarunk ellenére történt, mint azt megérkezésed alkalmával tőlünk megtudhatod. Mikor boldog emlékezetű atyánk veterán hívei, kik közül egyedül te vagy még életben, előttünk mindig a legkedvesebbek voltak: gondolhatod-e, hogy ellenük valamit tenni, őket bántalmazni, a legtávolabbról bár, szándékunkban lehetne.”¹¹⁵

Hasonló hangú levelet írtak Dobónak Trautson János, Miksa főudvarmestere és Dobó barátja, továbbá Liszti János veszprémi, és Bornemissza Pál nyitrai püspök is. Valamennyien biztosították Dobót, hogy bántódása nem lesz, de szükségesnek tartják megjelenését, hogy ezzel a gyanúsításoknak elejét vegye. Valószínű, hogy ennyi biztatás után Dobó el is ment volna Bécsbe, ha köszvénye oly súlyosra nem fordult volna, mely elutazását lehetetlenné tette. Elmaradása persze a gyanút még élesztette.

Balassa Jánosnak és Dobó Istvánnak tudomására jutott, hogy a királynak egy levél van birtokában, melyet állítólag Balassa írt volna János Zsigmondhoz, s melyben mind a ketten mint János Zsigmond terveinek támogatói szerepelnek. Mivel Balassa soha ilyen levelet nem írt, elment Miksához, hogy magát tisztázza. Miksa szívesen fogadta Balassát, s kijelentette, hogy elfordulását nem is tétélezte fel róla. Dobó betegsége miatt testvérenek, Annának fiát, Zeleméry Lászlót küldte el, akit a király hasonló szívességgel fogadott. Zeleméry kérte Miksát, hogy Dobó hűségében ne kételkedjék, mire a király azt felelte: „Mondtam a múltkor is, hogy én Dobó hűségében nem tudok kételkedni”. Egyben megüzente neki, hogy az augusztusban tartandó országgyűlésen okvetlenül jelenjék meg.¹¹⁶

Az augusztusi országgyűlés közeledtével Miksa emberei mindent elkövettek, hogy Dobót várából kicsalják és végre színvallásra bírják. Ezért Trautson főudvarmester és Liszti veszprémi püspök, akik mindketten jóakarói voltak Dobónak, újra írtak neki, hogy az augusztusi országgyűlésen okvetlen jelenjék meg. Biztosították, hogy nem lesz semmi bántódása, ezt üzeni Miksa is. Saját érdeke, hogy a sok szóbeszéd alól tisztázza magát a király előtt. Ennyi biztatás és ígéret után, bármennyire is beteg volt Dobó, a pozsonyi országgyűlésen meg kellett jelennie. Hiszen elmaradása még jobban élesztette volna a vele szemben táplált gyanút.

Az országgyűlésre Miksa ugyanazon a napon érkezett meg, mint

¹¹⁵ Miksa Dobónak 1569. jan. 8. Comitalia. Id. *Károlyi Árpád: A Dobó—Balassa-féle özszeesküvés történetéhez 1569—72.* Budapest, 1879., 32. o.
¹¹⁶ Uo. 34. o.

Dobó. A király nagy kísérettel jött; testőreinek kívül még öt német zászlóalj gyalogost is hozott magával, akik megszállták a vár kapuit és az őrállásokat. Az országgyűlés először a soron levő ügyeket tárgyalta. Ezek végeztével a király a várba összehívta tanácsosait s közölte, hogy a rendek legfőbb kívánságait teljesítette. Ezzel is hangulatot akart maga iránt kelteni. Ekkor rátért Dobóék ügyére. A király kíséretében levő velencei követ többek között így ír: „... a király azután jól választott, komoly hangon, fájdalom, neheztelése hatásos kifejezésével (amint őfelsége az efféléknek nagy mestere), tudokra adta az elfogottak bűnét, mely abban áll, hogy titkos egyetértésben az erdélyi fejedelemmel, ehhez pártolni, s őfelsége ellen felázadni szándékoztak...”¹¹⁷

Hosszas vita után a tanács megállapodott abban, hogy a király tegyen ebben az ügyben belátása szerint. Miksa — adott szava ellenére — Dobó Istvánt és Balassa Jánost letartóztatta, s ezzel bebizonyította, hogy biztató levele, melyet Dobónak írt, csak arra volt jó, hogy kelepchébe csalja.¹¹⁸ Letartóztatása nagyon érzékenyen érintette Dobót, hiszen azoktól kellett azt elszenvednie, akiket egész életén keresztül híven szolgált: „... ifjú korom óta öreg koromig — írja Dobó — felséged hűségében különböző csapásokban vérem ontásával rendületlenül helytálltam”.

Dobó és elfogott társa, Balassa János, élőlőzban és folyamodványaikban tiltakoztak a vád ellen, hangoztatták, hogy a felmutatott levél hamis, minden ellenük emelt vádat koholtnak tartották, melyeket csak ellenségeik találtak ki, hogy őket elveszítsék. Kérték, hogy engedjék őket szabadon, s ők be fogják bizonyítani ártatlanságukat. A letartóztatást követő napon az ország rendei 200 000 aranyat és 30 kezest (köztük az elfogottak fiait is) ajánlották fel biztosítéskul, míg a foglyok ügye eldőlt, ha a király szabadlábba helyezi őket. Miksa azonban hajthatatlan maradt, bár megígérte, sőt a foglyokkal levélben is közölte, hogy ügyüket minél gyorsabban le fogja tárgyaltatni. A király azonban ezt az ígéretét sem tartotta meg.¹¹⁹

Mikor Dobó megtudta, hogy Miksa eltávozott Pozsonyból, félve attól, hogy fogsága hosszú időre nyúlik, ismét folyamodványt terjesztett fel a királyhoz, s egyszersmind kérte Bornemissza Pál püspököt, valamint Harrach Lénárd titkos tanácsost, hogy támogassák a királynál kérelmét. Folyamodványában megtört hangon ismételve kérte a királyt, engedje szabadon, hiszen olyan beteg, hogy a hosz-

¹¹⁷ Wertheimer Ede: i. m. Századok, 1877. 120. o.

¹¹⁸ Istvánffy Miklós: i. m. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1868., 571. o.; *Fraknoi Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek V. (1564—1572). Budapest, 1877., 165—170., 174., 177—179., 190—191. o.

¹¹⁹ OL. NRA Fasc. 9. Nr. 81. „... a juvenili aetate per varios casus in fidelitate maiestatis vestrae sacratissimae cum effusione sanguinis usque ad senilem aetatem immobilis perstiterim”; HHStA Ungarn, Fasc. 426. (Millenium) Humillima supplicatio Stephani Dobo captivi. 1569. okt. 30.; Jellemző a rendek meghunyászkodására, hogy a király erélyes fellépése után azonnal elhatárolták magukat a mozgalomtól. A rendek az 1569. 3. tc.-ben arra kérték a királyt, hogy híveit ne a János Zsigmondhoz pártolók „nagy kegyetlenkedése és elvakult gonoszsága” szerint ítélje meg, mert elhatárolták, hogy a „hűséget és állhatatosságot... jövőre is sértetlenül ápolni és fenntartani fogják; és a hazáért meg őfelségéért (az irántuk és veszedelmük iránt való buzgó igyekezetét látva és jövőre is remélve) a végsőkig mindent, s utóljára magát a halált is elszenvedik”. Corpus Juris 1526—1608. Budapest, 1899. 591. o.

szabb fogságot megtört testi és lelki ereje aligha bírná ki. Felemlítette, hogy szamosújvári fogságát annak idején Ferdinánd királyért kellett nevével és gyermekeivel elszenvednie, s e fogság alatt szerezte azt a betegséget is, amely most oly súlyosan gyötri. Szemrehányást tesz a királynak, hogy ha ügyét az országgyűlésen engedte volna tárgyalni, ő a király és a rendek előtt be tudta volna könnyen igazolni, hogy az ellene emelt vádak hamisak, s minden alapot nélkülöznek. Ha most hosszabb ideig börtönben kellene maradnia, betegsége a börtönben vetne véget életének. Ezért kéri ismételten a királyt, fogadja el a rendek által felajánlott kezességet oly formában, ahogyan ő azt gondolja, és tűzzön ki ügye tárgyalására rövid határnapot.¹²⁰ A király azonban ismét megtagadja a kérés teljesítését.

Nézzük most röviden, hogy a „hűtlenség” vádját milyen alapokra építették fel. Azt állították, hogy Dobó emberei Erdélyben szabadon járnak-kelnek, mindha János Zsigmond alattvalói volnának. Az át-pártolt Gyulaffy Lászlóval levelezésben állott. Jó viszonyt tartott fenn állítólag János Zsigmond embereivel, a huszti vár kapitányával. Mikor a király János Zsigmond betörésétől tartott, kérte Dobót, hogy adjon át neki lovasokat. Dobó ezt a kérést azzal utasította vissza, hogy a lovasokra neki is szüksége van éppen János Zsigmond ellen. Mikor Miksa Dobót felszólította, hogy közölje, mit tud az összeesküvésről, Dobó azt válaszolta, hogy neki ilyen mozgalomról tudomása nincs. Mikor a háborúról szóló hírek felmerültek, Dobó Léva várát nagyon megerősítette. Állítólag egy meg nem nevezett erdőben Dobó éjjel találkozott János Zsigmond embereivel, s ott órákig titkos beszélgetést folytattak.¹²¹

A legsúlyosabb bizonyíték egy elfogott levél volt, melyet állítólag Balassa János Erdélybe szándékozott küldeni, s melyben Dobó is mint János Zsigmond híve szerepelt. Ez utóbbi volt tulajdonképpen az egyetlen tárgyi bizonyíték, amely az „összeesküvésben” Dobó részességét bizonyította volna. Erről azonban később kiderült, hogy egy jellemtelen, pénzsóvár, anyagiakért mindenre képes kilépett papnak a hamisítványa, melyet Dobó ellenségei készíttettek vele. A többi vád csak gyanúsítás volt, amelynek tanúi jobbára Dobó személyes ellenségei, vagy Kenderesyhez hasonló jellemtelen emberek voltak. Pedig a király és a kamara emberei mindent elkövettek annak érdekében, hogy Dobóra vonatkozó terhelő vallomásokat gyűjtsenek. Egy titkos bizottság is alakult, amely bejárta az egész országot, hogy Dobóék ellen terhelő adatokat gyűjtsön. Ennek feje Radéczy váradi püspök volt, Kenderesyhez hasonló jellem, aki mindent elkövetett, csak-hogy az udvar s a bécsi tanácsosok kegyeit megnyerje. Mégsem sikerült egyetlen olyan tanúvallomást sem szerezniük, amely Dobó tevélegyes részvételét az „összeesküvésben” minden kétséget kizáróan bizonyossá tette volna.¹²²

Az ügyben azonban csakhamar sorsdöntő változás állott be. 1570.

¹²⁰ *Károlyi Árpád*: i. m. Budapest, 1879., 42. s. köv. ö.

¹²¹ Uo. 47–54. o.

¹²² Uo. 45. s. köv. o.

március elején Balassa János a fogságból megszökött; felesége szerzősámokat csempészett a börtönbe, ezzel a börtön falán lyukat vájva sikerült Pozsony határában lóra kapnia s Lengyelországba menekülnie. Dobót ugyan eleinte a szökés miatt még szigorúbban őrizték, de később enyhült a helyzete, amiben több körülmény közrejátszott. Miksa Erdély fejedelmével békét óhajtott. Mivel a szultán komoly támogatására az 1568. évi drinápolyi béke megkötése után János Zsigmond nem számíthatott, nem tudott védekezni a Habsburgok követelései ellen. Udvarának egyik hangadója, Bekes Gáspár útján 1570 augusztusában Speyerben megegyezett Miksával. János Zsigmond lemondott a „választott magyar király” címről, és e helyett felvette az „Erdélynek és Magyarország részeinek fejedelme” címet, elismerte a magyar királyt felettesének és fiúutód nélküli halála esetén örökösének. Az egyezmény megerősítése után néhány nappal, 1571 márciusában János Zsigmond meghalt. A speyeri egyezményvel újból megnyílt a Habsburgok számára az út Erdélybe, s a fejedelemség önállóságának elismerésével teljessé vált az ország három részre szakadása.¹²³

Sorsdöntő volt azonban Dobó helyzetére Kenderesy elfogatása. Kiderült, hogy ez a minden aljasságra képes ember kém volt, s többek között nem átalott még Miksa nevében is levelet hamisítani. Amikor elfogták, beismerte azt is, hogy az árulási perben oly fontosnak tartott Balassa-féle levelet ő hamisította.¹²⁴ Mikor Miksának tudomására jutott, hogy a per egyetlen tárgyi bizonyítéka valóban hamisítvány, megenyhült. Fiának, Rudolfnak megkoronázásakor Dobónak is „megkegyelmezett”. Dobó 1572. április 16-án írta alá a börtönét megnyitó okiratot, amelyben meg kellett ígérnie, hogy a jövőben hű alattvalója lesz a királynak és fogságáért sem ő, sem utódai soha nem fognak bosszút állni.¹²⁵ Az agg hős testben és lélekben megtörve nyerte vissza szabadságát, amit azonban nem sokáig élvezhetett. Ősi várába, Szegednyére visszavonulva május végén meghalt.¹²⁶ Teteme a dobórusz-kai templom jobb oldali szent Anna oltára alatt nyugszik. A hős emlékét vörös márványon a következő sírfelirat hirdeti:

„Hoc tumulo Stephanum clausurunt fata Dobonem,
 Qui quondam Turcas a vestrís Agriae muris
 Repulit insignemque ferens ex hoste triumphum,
 Extreman Ungaricis cladem procul egit ab oris.”¹²⁷

(Magyarul: „Végzete e sírban várta Dobó Istvánt, ki egykor Eger falairól elűzte a törököket, s az ellenségen szerzett dicső diadalával magyar hazánkról a végsapást elhárította.”)

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállást tárgyaló szakirodalomban

¹²³ H. Balázs Éva—Makkai László (szerk.): i. m. Budapest, 1962., 41—42. o.

¹²⁴ Forgách Ferenc: i. m. Pest, 1866. 416—422. o.; Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 579. o.

¹²⁵ Károlyi Árpád: Okiratok a Dobó—Balassa-féle összeesküvés történetéhez (1569—1572). TT. 1879., 714. o.

¹²⁶ OL. NRA Fasc. 817. Nr. 10.; Gyárfás István: i. m. Budapest, 1879. 82. o.; Szilágyi Sándor (szerk.): A magyar nemzet története. V. k. Budapest, 1897., 402. o.

¹²⁷ Szederkényi Nándor: i. m. II. k. Eger, 1890., 247. o.

állandóan visszatérő motívum Dobó és Balassa János ártatlanságának hangoztatása. Ez a vélemény abból eredt, hogy nincs adat, amely a két főúr valamely konkrét udvarellenes tervét, vagy cselekedetét bizonyítaná. Ezt még az elfogult Istvánffy Miklós sem meri határozottan állítani. Formai szempontból tehát „hűtlenségről” nem lehet szó. De ha figyelembe vesszük, hogy a mozgalom egyik fő szervezője Bocskay György, Dobó István sógora volt, biztosra vehető, hogy a tervről Dobó is tudott. Lehet, hogy a mozgalommal maga is rokon-szenvezett, sőt azt sem tartjuk kizártnak, hogy az átállás gondolatával is foglalkozott. Károlyi Árpád is arra a következtetésre jutott, hogy „... a haraszt nem zörgött hiába. A conspiratio a kezdet legelső csírájában csakugyan létezett oly alakban ugyan, amely nem sokkal több volt a gondolatnál...”¹²⁸

A mozgalom Erdélyből indult ki, ott született meg a terv, ott akarták megszervezni, és a magyarországi elégedetlenek csak ennek kibontakozása után csatlakoztak volna. Létezett azonban a királyi Magyarországon egy — az erdélyi fejleményeket sóvár szemmel figyelő — tábor, amelynek tagjai között éppen semmiféle, vagy csak nagyon laza érintkezés volt megfigyelhető. Mindegyikük tett ugyan kisebb-nagyobb előkészületeket a támadásra, de ezeket ellenkező előjellel is meg lehetett indokolni: tehát hogy János Zsigmond seregei ellen tették. Ezeket a megnyilatkozásokat jelentették a besúgók a királynak, mondanivalójukat azonban — a nagyobb jutalom érdekében — úgy kiszínezték, sőt még okiratok hamisítására is vetemedtek, hogy teljesen összekuszálták a valós helyzetet és a később megindult nyomozásnak éppen az ő csalásaikat volt legkönnyebb kideríteni.¹²⁹

A magyar földesurak egyes csoportjai — nem tartva az 1568. évi drinápolyi béke megkötése után a török további viharos előretörésétől —, ha tétován is, szembefordultak az idegen uralom formájában jelentkező Habsburg centralizációval, s harcoltak a rendi alkotmányért, a rendi államért, mert abban látták gazdasági érdekeiknek és politikai kiváltságaiknak is legfőbb biztosítékát. De a János Zsigmond politikájától függő szervezkedés nem a királyi Magyarországról indult ki és önálló formában később sem fejlődött ki a Habsburg országrész határain belül. Nem voltak itteni vezetői sem, sőt az elégedetleneknek még csak határozott terveik sem voltak; egyáltalán mindenféle kezdeményező szándék hiányzott belőlük. Károlyi Árpád kiemeli Dobóék „idő előtti tervében” a „középnemesi osztálynak abban való részvétlenségét”.¹³⁰

A Dobó—Balassa-féle mozgalom rövid idő múlva újraéledt. Amikor a Habsburgok támogatásával Erdélybe törő Bekes Gáspárt 1575-ben a választott erdélyi vajda, Báthori István legyőzte, és ezzel teljesen függetlenítette magát a bécsi udvartól, a még mindig elégedetlen magyar rendek újabb — a Dobóéknál szélesebb körű és erőtel-

¹²⁸ Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 410. o.

¹²⁹ Csípes Antal: i. m. Gyula, 1971. 174. o.

¹³⁰ Károlyi Árpád: i. m. Századok, 1879., 569. o.

jesebb — mozgalmá volt kibontakozóban, de ismét az erdélyi helyzet függvényeként, most már Báthori akciójára várva.¹³¹

A magyarországi földesurak anyagi-gazdasági érdekeinek, a földesúri áruteremelés kiterjesztésének, a „második jobbgágység” megerősítésének legmegfelelőbb politikai keretét nem feltétlenül a Habsburg centralizáció, illetve abszolútizmus nyújtotta volna, hanem a rendiség egy maradi változatának megszilárdulását eredményező — a lengyel „nemesi köztársaságot” példázó — önálló feudális állam.¹³² De azt is tisztán kell látnunk, hogy abban az esetben, ha az erdélyi fejedelemség és a magyarországi rendek összeműködése a Habsburg-uralom lerázásához vezetett volna, akkor ez a „nemzeti” monarchia — török védnökség alatt! — nem a Hunyadiak állama, hanem a Jagellók korának oligarchikus rendi reakciója és anarchiája lett volna. Ehhez a modellhez az a gazdasági és társadalmi fejlődés vezetett volna szükségyszerűen, amelynek irányát és lényegét az „örökös jobbgágység” fogalmával szoktunk jelölni.¹³³

A magyar rendek, annak ellenére, hogy egy mindinkább korszerűtlenné váló rendi berendezkedést és hatalmat védtek, egyben a nemzeti fejlődést is oltalmazták a Habsburgok központosító törekvéseivel szemben. Így mozgalmuk bizonyos fokig egybefonódott a nemzeti függetlenségi törekvésekkel; a nemesség osztályérdekeinek védelme bizonyos területen találkozott a későbbi nemzeti fejlődés és ezzel együtt a haladás érdekeivel.¹³⁴

A Habsburg centralizáció erősödésével szemben kifejlődő magyar rendi ellenállási akciók, amelyek először János Zsigmond, majd Báthori István külső támadásának voltak alárendelve, a XVII. század elején Bocskai István, majd Bethlen Gábor zászlaja alatt éledtek újjá, de a „nemzeti” törekvések megvalósításában — kiváltságaik, önző osztályérdekeik szűkkeblű féltése miatt — a magyarországi rendek akkor is hátul kullogtak.¹³⁵

Az elmondottak összegezéséeként az alábbiakban jelölhetjük ki Dobó István helyét történelmi nagyjaink Pantheonjában: Dobó István tettei különbözőek, magatartása ellentmondásos. Életének első kétharmadában a köznemesek sorsában osztozott, majd Eger várában tanúsított hősiessége a főurak közé emelte. Osztályhelyzeténél fogva a vagyonos főnemességhez tartozott, attól egy pillanatra sem szakadt el. Ilyen szempontból Dobó nem volt sem jobb, sem rosszabb osztálya többi

¹³¹ Szádeczky Lajos: Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. Századok, 1866., 858—865. o.

¹³² Vö. Elekes Lajos: Az európai feudális államok központosításának néhány kérdéséről. Történelmi Szemle. 1959., 3—4. sz. 281. o.; Uo.: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Budapest, 1962., 59—60. o.

¹³³ Uo. 90. o.: Az erdélyi fejedelemség haladó történelmi szerepére: Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Budapest, 1956., 85—86. o. 88. o.; Elekes Lajos: i. m. Budapest, 1962., 93. o.

¹³⁴ Pach Zsigmond Pál: Függetlenségi küzdelmeink a Habsburgok ellen a XVII. században. A Rákóczi-szabadságharc. Az MDP pártfőiskolájának előadásai, 13. Budapest, 1951., 8. o.; Nagy László: A Bocskai szabadságharc katonai története. Budapest, 1961.; Köpeczi Béla: Hazafiság-történettudomány-történelemtanítás. Tézisek. Budapest, 1971.; Köpeczi Béla: Hazafiság-történelemtudomány-történelemtanítás. HK. 1972. 1. sz. 5—26. o.

¹³⁵ Nagy László: i. m. Budapest, 1961.; Ua.: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Budapest, 1969.; R. Várkonyi Ágnes: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok, 1972. 3. sz. 609—647. o.

tagjainál.¹³⁶ A XVI. századi árutermelő nagybirtokosok sorában Dobó nem állt egyedül. A birtok- és vagyonszerzésben előtte jártak Nádasdy Tamás, Zrínyi Miklós, Perényi Péter, Török Bálint, Bebek Ferenc, Balassi Menyhért stb. Ő is azok közé a hatalmaskodó parvenüfőurak közé tartozott, akik a reneszánsz kor új életszemléletében — kora és osztálya fiaként — gátlástalan individualizmussal törtek céljaik elérésére. Ezekről írja Beöthy Zsolt: „Pillanatnyi anyagi érdekeinek megfelelően változtatták politikai pártállásukat, vallásukat, királyukat. Váratok ostromoltak, kastélyokat foglaltak, nyájukat hajtottak, házakat gyújtogattak, adószedőket nyomorgattak, kereskedőket fosztogattak”.¹³⁷ Tetteikre a féktelen önérdék és a birtokharácsolási vágy nyomta rá bélyegét.

A gazdasági fejlődés — az árutermelés és pénzgazdálkodás — törvényeit Dobó is igyekezett a maga hasznára értékesíteni és eredményesen tudta szaporítani vagyonát.¹³⁸ A század derekán Zay Ferencel és Bornemissza Sebestyénnel egy társaságban (kompániában) tőzsérkedett, az ökröket részben itthon értékesítették, részint a „bécsi köre” hajtották.¹³⁹ Az 1570-es években Dobó István volt Selmecebánya gabonaszállítója.¹⁴⁰ A Dobó-család birtoka az 1560—1570 közötti évtizedekben mintegy 460 000 kataszteri hold körül mozgott.¹⁴¹ A Dobó-birtokok tájegységileg két nagyobb csoportot képeztek. Az egyik birtokcsoport Északkelet-Magyarországon (Ung, Bereg, Abauj megyékben), a másik az ország északi részének közepén (Bars, Hont, Zólyom megyékben) terült el.¹⁴²

Semmi sem indokolja, hogy Dobó István birtokgazdálkodása során megnyilvánuló keménységét, erőszakosságát elhallgassuk vagy mentegessük. Eger sikeres megvédése után a mezővárosok elleni terrorakciókkal tette emlékezetessé nevét.¹⁴³ Egykorú források szerint önző, kapzsi és pénzsomjas ember volt.¹⁴⁴ Szekfű Gyula a feudális ural-

¹³⁶ Vö. *Agoston Péter*: A magyar világi nagybirtok története. Budapest, 1913., 157. o.; *Veress Endre*: Báthory István király. Budapest, 1937., 334. o.; *Tolnai Gábor*: Régi magyar főurak. Budapest, é. n. 19. o.; *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Budapest, 1965., 11—12. o.

¹³⁷ *Beöthy Zsolt*: Az első magyar politikai színmű és kora. Századok, 1876., 20. o. Id. *Klaniczay Tibor*: Reneszánsz és barokk. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1961., 29. o.

¹³⁸ *Beöthy Zsolt* írja (Századok, 1876., 199. o.): „Egyik jellemző vonása e kornak; a birtoknak, kincseknek, váraknak, szóval az anyagi javaknak olthatatlan szomjúsága”; Az európai remesség gazdasági tevékenységének a növekedése a XVI. században általános tendencia volt. Vö. *Topolski, J.*: A nagybirtok gazdaságának refeudalizálódása Közép- és Kelet-Európában. Világtörténet. 20. sz. 1970., 32—46. o.

¹³⁹ *Takáts Sándor*: Szegény magyarok 143—144. o. Id. *Pach Zsigmond Pál*: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 148. o.; *Balassa András*, *Petheő János*, *Homonnaiak*, *Dobó István* stb. birtokaikról rejtett utakon vizslik ki a marhát és a borokat. Lásd: *Takáts Sándor*: Bajvívó magyarok. Ifjúsági Kiadó, Budapest, é. n. 55. o.; *Klaniczay Tibor*: i. m. Budapest, 1961., 28—30. o.

¹⁴⁰ *Sobó Jenő*: Selmecebánya sz. kir. város társadalma, ipara és kereskedelme a XVI. század második felében. Budapest, 1910., 31—32. o. Id. *Pach Zsigmond Pál*: i. m. Budapest, 1963. 150. o.

¹⁴¹ *Demkő Kálmán*: Magyarország hadi ereje a XVI. században. HK. 1916., 26. o. Id. *Csipes Antal*: i. m. Gyula, 1971., 25. o.

¹⁴² Dobó István mohó birtokszerzési törekvéseire lásd: *Veress Endre*: Báthory István király. Budapest, 1937. Itt jegyezzük meg, hogy Dobó István fiát, Ferencet, már mint az ország leggazdagabb földesurát emlegették.

¹⁴³ *Iványi Béla* Gönc történetéről szóló munkájában (Gönc szabadalmas mezőváros története. Debrecen, 1926., 35., 39—40. o.) egész sor példát említ mindezekre.; *Veress Endre*: i. m. Budapest, 1937. 334. o.; *Szederkényi Nándor*: i. m. II. k. Eger, 1890., 90. o.; *Klaniczay Tibor* (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Budapest, 1964., 268. o.

¹⁴⁴ Mindezek miatt Gönc a királytól kért védelmet Dobó ellen, mivel azonban hiába, 1561 őszén lázadás tört ki a városban, amelynek során Dobónak több embere vesztette életét. Lásd: *Iványi Béla*: i. m. Debrecen, 1926., 39—40. o.

codó osztálynak a török elleni harcban vitt szerepét idealizálva, a következőkben jellemzi Dobó Istvánt: „Személyes bátorság, nemzet-célokért önfeláldozás és kis és nagy dolgokban egyaránt megnyilatkozó telhetetlen kapzsiság talán egyikben sem egyesült olyan felbont-hatatlan egységgé, mint Dobó István személyében, aki Eger védője, a magyar rendi szabadság ártatlan üldözőttje, a korszak egyik leg-nagyobb birtokszerzője és a zsugoriságig anekdotikus hőse volt egy-személyben”.¹⁴⁵

De nem ismert meghátrálást — éppúgy mint Losonczy István Temesvárot — a török elleni küzdelemben sem.¹⁴⁶ Mikor Dobónak főleg az északi országrész délibb sávján fekvő birtokai forogtak veszélyben, mikor élete sodrása Egerben olyan helyre állította, ahonnan felvidéki birtokainak pusztulása nélkül nem futamodhatott meg, akkor élete kockáztatása árán is makacsul kitartott, akkor ez a kapzsi s pénzsóvár, jobbágsanyargató, osztálya szellemét híven képviselő nemesúr a Fel-vidék kapujában nemcsak saját vagyonát és hatalmát védte halál-megvető bátorsággal, hanem hazája függetlenségét is.¹⁴⁷ Egyéni érdek és az ország szolgálati nála egy töről fakadt. Azzal, hogy birtokaitól igyekezett távol tartani, s azok kapujában visszavonulásra kényszerít-teni a rabló törököt, az ország érdekeit is szolgálta, a haza egyik darabját is védelmezte.¹⁴⁸

Egertől és az egri győzelemtől nem lehet elszakítani Dobó István nevét. Egerben végrehajtotta, amit a nép tőle és minden végvári kapitánytól elsősorban elvárt: a haza egy darabjának védelmezését. Csakis így jöhetett létre az az „egység”, amely Tinódi szerint a védőkben, a legénységben és a várba bejött parasztkokban olyan nagy örömet és bizakodást keltett.¹⁴⁹ A védők „...nem sok népben, ál-gyukban, sok élesbe, sem az magyar urak segéllésébe..., hanem a köztük (levő) nagy egységbe” bíztak. A Losonciak, a Dobó Istvánok, a Zrínyi Miklósok abban különböztek osztályukbeli ugyancsak gát-lástalan birtokszerző, ugyancsak Habsburg-párti kortársaiktól, hogy nem a kényelmesebb, olcsóbb megoldást, nem a meghátrálást választották. A főurak többsége, a királytól várva a segítséget, elhárította magától a honvédelem terheit és a török előli gyáva menekvésre gondolt. Dobót éppen az emeli kortársai, osztályának tagjai fölé, hogy Eger vár védelmét vállalta, s elvégzésében helytállt, harcát a győze-lemig tudta vinni. A katonai feladatokat olyan körültekintéssel, hoz-zzáértéssel végezte, amely ilyen irányú iskolázottságot is feltételez.¹⁵⁰ Egri kapitányi működése azt bizonyítja, hogy az akkori haditechnika

¹⁴⁵ Hóman Bálint—Szekfű Gyula: i. m. III. k. Budapest, 1943., 194. o.

¹⁴⁶ Kiss István: A parasztság és a főurak XVI. századi honvédő harcunkban. HK. 1954., 61—75. o.

¹⁴⁷ Vö. Klaniczay Tibor (szerk.): i. m. Budapest, 1964., 269. o.

¹⁴⁸ Dobó István egri helytállásában valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy a veszély köze-lectére tisztségét nem adhatta fel, mert ebben az esetben az fej- és jószágvesztési ítélet vég-rehajtása várható volt rá. Egyik szomszédjuk, Tegenyey Tamás, 1548-ban bevádolta a Dobó-testvéreket, hogy az ő birtokán hatalmaskodtak. Dobó Istvánt és testvéreit emiatt 1551. március 5-én fej- és jószágvesztésre ítélték, de Ferdinánd 1552. február 22-én egy évre felfüg-gesztette az ítélet végrehajtását. Lásd: OL. Archivum Fam. Dobó. Dobóhoz 3. sz. levél.; Gyár-fás István: i. m. Budapest, 1879., 78—79. o.

¹⁴⁹ Soós Imre—Szántó Imre: i. m. Budapest, 1952., 91—93. o.

¹⁵⁰ Balogh János: i. m. Eger, 1881., 49. o.

legmodernebb eszközeit is jól ismerte, értett az ágyúkhöz és minden technikai eszközt felhasznált a harc sikere érdekében. Az egri várkapitányság volt az a keret, s Eger megvédése volt az a feladatkör, amelyben gátlástalan birtokszerző, jobbágyokat és mezővárosi polgárokat nyúzó nagybirtokosból nemzeti hőssé emelkedhetett, ahol egyéni érdeke, katonai ambíciója, birtokszerző törekvése találkozott a haza érdekeivel.¹⁵¹

Dobó István erdélyi vajdasága idején mint a Habsburgok hű embere azt a célt szolgálta, hogy Magyarország és Erdély egyesítésével erőteljes török elleni bázis jöjjön létre. Miután megghiúsult ennek lehetősége, Dobó nem vette észre, hogy Erdély biztonságának és további fejlődésének érdeke a Habsburg-uralom megszüntetését követeli meg. Hogy mennyire céltudatos magyar politikus és nem a Habsburg-érdekek elvtelen kiszolgálója, éppen az a tény bizonyítja, hogy alig egy évtized múltán éppen azzal az uralommal fordul szembe, amelyet Erdélyben még meggyőződéssel szolgált.

Az 1560-as évek végén kibontakozó rendi elégedetlenség a magyar „nemzeti” törekvések egyik gyenge hajtása volt, mely abból a felismerésből fakadt, hogy egy olyan idegen uralom akarja hatalmát Magyarországra kiterjeszteni, amely ugyanakkor nem képes gondoskodni az ország védelméről. A rendek Habsburg-ellenességének megerősödését mindenképpen gátolta a török veszély, de jól megfigyelhető, hogy amint ideiglenes enyhülés következett be ezen a téren, mint például az 1568-ban megkötött drinápolyi békével, azonnal feszültebbé vált az udvarral szembeni viszonyuk.

A Dobó—Balassa-féle főúri ellenállás az idegen elnyomó hatalom térnyerésével szemben még nem tekinthető érdemleges kezdeményezésnek. A rendek nem akartak elszakadni a Habsburgoktól, csak bizonyos régi alkotmányos jogok tiszteletben tartását követelték. Ezért nem azonosultak az elszakadás gondolatáig talán eljutó Dobóékkal, akiknek kezében a külső segítség elmaradása után — megfelelő tömegbázis híján — semmi hatékony eszköz nem maradt céljaik eléréséhez. Még a Báthori Istvánt támogató, erőteljesebb mozgalom sem jutott el az önálló cselekvésig. De a rendek Habsburg-ellenességéből fakadó energiája — ha alárendelt formában is — később alapjául szolgált az Erdélyből kiinduló, a magyar „nemzeti” önállóságért folytatott küzdelmeknek. Már pedig az önálló államiság kialakítására való törekvés — ha ellentmondásosan is — a haladást szolgálja.¹⁵² Ilyen értelemben pozitívnak, előremutatónak tekinthető a Dobó—Balassa-féle főúri szervezkedés; mintegy föld alatti morajként előre jelezve a Bocskai felkelést.

¹⁵¹ Soós Imre—Szántó Imre: i. m. Budapest, 1952., 91—92. o.; Szántó Imre: i. m. Eger 1971., 187—188. o.

¹⁵² Vö. Köpeczi Béla: Osztály és haza. Népszabadság, 1971. okt. 23. sz.

ИМРЕ САНТО:
ИШТВАН ДОБО

Резюме

В 1972 году мы отмечаем 400-летнюю годовщину смерти Иштвана Добо, доблестного коменданта крепости Эгер. Биография Иштвана Добо принадлежит к одной из крупных задолжностей исследователей венгерской истории XVI века. Кто знаком с жизнью легендарного героя Эгерской крепости лишь по роману Гезы Гардоньи «Звезды Эгера», весьма немного узнают о жизненном пути капитана Добо до знаменитой защиты крепости Эгер, и о его жизни после обороны крепости до самой смерти. Именно поэтому не кажется безынтересным ознакомиться с происхождением Иштвана Добо и началом его жизненного пути, чтобы нам стала более ясной его роль в защите крепости и его дальнейшая судьба. Еще менее известно общественности дворянское сопротивление, связанное с именем Иштвана Добо и Яноша Балашша. Именно поэтому статья, наряду с показом — уже хорошо известной — роли Добо в защите Эгерской крепости, останавливается главным образом на этапах жизненного пути героя, предшествовавших защите крепости 1552 года, и последовавших после этого, которые менее известны читателю.

В первые две трети своей жизни Иштван Добо разделял участь поместного дворянства, затем за героизм, проявленный при защите крепости Эгер, он был возведен в звание воеводы Трансильвании и вошел в знать. По своему классовому положению Добо относился к имущему высшему дворянству. С этой точки зрения он был не лучше и не хуже других представителей своего класса. Законы экономического развития — товарное производство и денежное хозяйство — он также стремился обратить в свою пользу и сумел умножить свое состояние, но Добо не отступил также и перед тем, чтобы вступить в борьбу с турками. Стремясь не подпускать грабителей-турок, удерживая их подальше от своих владений, он служил также и интересам своей страны, он защищал один из уголков своей родины. Чин капитана и коменданта Эгерской крепости обязал его организовать оборону и в процессе выполнения всех связанных с защитой крепости задач этот крупный помещик — безудержный стяжатель, эксплуатировавший крепостных и ремесленников-горожан, — сумел возвыситься и вырасти в национального героя.

Иштван Добо, как преданный сторонник Габсбургов, во время своего господства в Трансильвании служил цели создания мощной базы сопротивления туркам посредством объединения Венгрии и Трансильвании. После того, как такая возможность уже была исключена, Добо упустил из виду, что интересы безопасности и дальнейшего развития Трансильвании требуют ликвидации господства Габсбургов. Сословное недовольство, развернувшееся в конце 1560 годов, было одним из слабых побегов «национальных стремлений», лелеемых венгерским дворянством, почвой чего явилось осознание положения, что на Венгрию хочет распространить свое господство такая чуждая держава, которая в то же время не в состоянии заботиться о защите страны. Дворянское сопротивление, возглавляемое Добо и Балашша, еще не может считаться существенным почином, противостоящим экспансии державных поработителей. Но энергия сословий, вытекающая из вражды к Габсбургам, — хотя и в подчиненной форме — позднее послужила основой зародившейся в Трансильвании борьбы венгров за венгерскую «национальную» независимость.

ИМРЕ SZÁNTÓ:
ISTVÁN DOBÓ

Resümee

Im Jahre 1972 begingen wir einen Jahrestag; vor vierhundert Jahren ist István Dobó, der heldenmütige Kommandant der Festung Eger (Erlau) gestorben. Die Biographie István Dobós gehört noch immer zu den Schulden unserer Geschichte des 16. Jahrhunderts. Wer das Leben des legendären Helden nur aus

dem Roman Géza Gárdonyis „Egri csillagok“ (die Sterne von Eger) kennt, weiß wohl kaum etwas über den Lebenslauf Dobós vor und nach der erfolgreichen Verteidigung der Festung Eger bis an sein Lebensende. Es scheint daher nicht uninteressant zu sein, uns mit der Herkunft Dobós, den Anfängen seiner Laufbahn zu befassen, damit wir in seine Tätigkeit während der Belagerung und in sein späteres Schicksal einen klareren Einblick erhalten. Noch weniger kennt die Öffentlichkeit den an die Namen István Dobós und János Balassas geknüpften adeligen Widerstand. Die Studie befaßt sich deshalb, neben der wohlbekannten Tätigkeit Dobós als Festungskommandant, hauptsächlich mit seinem weniger bekannten Lebenslauf vor und nach der erfolgreichen Verteidigung der Festung im Jahre 1552.

Die ersten zwei Drittel seines Lebens verbrachte Dobó in den Reihen des Adels; infolge seiner in der Festung Eger bekundeten Tapferkeit stieg er in die Aristokratie auf. Infolge seiner Klassenzugehörigkeit gehörte er nun dem vermögenden Hochadel an. Aus diesem Gesichtspunkt war er weder besser noch schlechter als die übrigen Mitglieder seiner Klasse. Auch er war bestrebt, die Gesetze der wirtschaftlichen Entwicklung — der Warenproduktion und Geldwirtschaft — zu seinem Nutzen zu verwerten, und konnte sein Vermögen erfolgreich vermehren. Doch kannte er auch im Kampfe gegen die Türken kein Zurückweichen. Wenn er trachtete, die räuberischen Türken von seinen Besitztümern fern zu halten, diente er auch den Interessen des Landes, verteidigte er auch ein Stück seines Vaterlandes. Die Burghauptmannschaft von Eger bildete den Rahmen, die Verteidigung von Eger den Aufgabenkreis, in welchem der hemmungslos Besitz verschaffende, Leibeigene und Bürger der Marktflecken schindende Großgrundbesitzer zum Nationalhelden wurde.

István Dobó diente zur Zeit seiner Siebenbürger Woiwodschaft als treuer Anhänger der Habsburger dem Ziele, durch die Vereinigung Ungarns und Siebenbürgens eine kraftvolle Basis gegen die Türken zu schaffen. Als sich diese Möglichkeit nicht ergab, erkannte Dobó nicht, daß das Interesse der Sicherheit und weiteren Entwicklung Siebenbürgens die Beendigung der Herrschaft der Habsburger erheischt. Die sich am Ende der 1560er Jahre entfaltende ständische Unzufriedenheit war ein schwacher Trieb der ungarischen „nationalen“ Bestrebungen, die der Erkenntnis entstammte, daß eine solche Fremdherrschaft ihre Macht auf Ungarn ausbreiten wolle, die zur gleichen Zeit nicht für die Verteidigung des Landes sorgen kann. Gegenüber der Raumgewinnung der unterdrückenden Fremdmacht kann der hochadelige Widerstand von Dobó und Balassa noch nicht als meritorische Initiative betrachtet werden. Doch die der anti-Habsburgischen Einstellung der Stände entspringende Energie diente später — wenn auch in untergeordneter Form — als Grundlage für den aus Siebenbürgen ausgehenden, um die ungarische „nationale“ Selbständigkeit geführten Kampf.